

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Begreppet utanförskap och dess förankring i socialt arbete

SQ4562, Vetenskapligt arbete i socialt arbete, 15 hp
Scientific Work in Social Work, 15 higher education credits
Kandidatnivå HT-14
Författare: Kristian Homilius och Anders Wallin
Handledare: Anita Kihlström

Abstrakt

Titel: Begreppet utanförskap och dess förankring i socialt arbete

Författare: Kristian Homilius och Anders Wallin

Nyckelord: utanförskap, delaktighet, innanförskap, segregation, arbete, legitimitet

Syften med vår studie var att undersöka begreppet utanförskap och dess koppling till vissa bostadsområden. Vi intervjuade personer verksamma inom socialt arbete, och med strategiskt ansvar för att implementera politiska direktiv gällande att bryta utanförskapet. Undersökningen genomfördes med semistrukturerade kvalitativa intervjuer samt en fokusgruppintervju, och informanterna tillfrågades om sina uppfattningar om begreppen utanförskap och utanförskapsområden. Vi fann att informanterna definierade utanförskapsbegreppet genom att prata om vad utanförskap inte är. Ett motsatsförhållande uppvisades i resonemang kring innanförskapet och dess beståndsdelar. Informanterna uppvisade även delaktighet som en motsats till utanförskap, och arbete som en viktig komponent i delaktigheten. I talet om utanförskapsområden poängterade informanterna att dessa är socialt utsatta områden i segregerade städer. Studien visade att informanterna gav begreppen en bredare och mer komplex kontext än vad som formulerats i de politiska direktiven, och i denna kontext framträdde även utanförskapets strukturella förutsättningar.

Innehåll

1. Inledning	1
2. Syfte och frågeställningar	1
2.1 Avgränsningar	1
3. Bakgrund	2
3.1 Urban utveckling	2
3.2 Begreppet Utanförskap	3
4. Tidigare studier	3
4.1 Utanförskapandet.....	4
4.2 Storstadssatsningen.....	5
4.3 Malmökommissionen	7
5. Teoretisk referensram	10
5.1 Ett problems konstruktion	10
5.2 Integration och socialt kapital.....	10
5.3 Risksamhället	11
5.4 Kommunikativt handlande	13
6. Metod	13
6.1 Design	14
6.2 Urval	16
6.3 Genomförande	17
6.4 Sökning.....	18
6.5 Analysmetod.....	18
6.6 Förförståelse	20
6.7 Validitet och reliabilitet	20
6.8 Etik	22
6.9 Metoddiskussion.....	23
7. Resultat och analys	24
7.1 Utanförskap	24
7.1.1 Delaktighet	27
7.1.2 Arbete	29
7.1.3 Kriminalitet.....	34
7.2 Innanförskap	36
7.3 Utanförskapsområde	39
7.3.1 Stigmatisering.....	42
7.4 Begreppets legitimitet.....	43
8. Slutsatser	46
9. Avslutande diskussion	47
9.1 Framtida forskning	48
Referenser	49
Bilaga 1: Intervjuguide	

Förord

Vi vill börja med att tacka våra respektive för deras stöd under denna långa process. Tack även till vår handledare Anita Kihlström för all hjälp. Slutligen vill vi rikta ett stort tack till våra informanter som genom sin medverkan möjliggjort denna uppsats.

Vad gäller vår arbetsfördelning har uppsatsen i allra högsta grad skrivits gemensamt och med en jämn arbetsfördelning. Vi har haft en uppdelning av vissa avsnitt, där vi enskilt skrivit olika delar, men då alltid med ett nära samarbete och ömsesidig kontroll. Den största delen av uppsatsen har vi skrivit tillsammans, vilket särskilt gäller det viktiga kapitlet Resultat & analys samt våra slutsatser.

Kristian Homilius
Anders Wallin

Göteborg den 2 oktober 2014

1. Inledning

Att forma en professionell identitet, en yrkesidentitet, är en ständigt pågående process - inte något man lyckas med under några års utbildning. Inom socialt arbete råder en samstämmighet om att det tar lång tid att utveckla ett professionellt förhållningssätt till yrkesutövandet, det vill säga att kunna använda sig av sina teoretiska kunskaper i mötet med människors problem och ha tillgång till lämpliga metoder för att anpassa sitt arbetssätt efter vad situationen kräver (Meuwisse, 2000).

Payne (2008) presenterar tre olika, men ändå samverkande, perspektiv på socialt arbete: För det första, att upprätthålla social ordning och effektivt tillgodose social service; för det andra, att hjälpa människor till självförverkligande och makt över sina egna liv; för det tredje, att verka för och stimulera till social förändring. Vi tycker dessa tre perspektiv är en bra uppdelning som visar på hur komplext socionomyrket är. Payne (2008) menar att de viktiga skillnaderna mellan de olika synsätten kan kopplas ihop med olika politiska synsätt på hur välfärden bör tillgodoses eller tillhandahållas.

Att en fungerande begreppsapparat finns på plats inom socialt arbete tycker vi är viktigt, då orden och de tankemönster orden signalerar och stimulerar rimligtvis påverkar arbetet och kontakten med brukare och klienter. Begrepp inom socialt arbete är också en slags kontaktyta där socionomers egna uppfattningar möter de till jobbet tillhörande direktiven. Distinktionen mellan dem ”i arbete” och dem ”i utanförskap” har kommit att bli strukturerande för mycket av den politiska debatten och även för faktiska politiska reformer, vilka i hög grad påverkar verksamheter inom socialt arbete.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med denna undersökning är att diskutera begreppet utanförskap och dess koppling till vissa bostadsområden. I och med detta vill vi även studera begreppets betydelse inom socialt arbete, genom att belysa förståelsen av begreppet hos strategiskt ansvariga i de aktuella områdena. Med utgångspunkt i syftet har följande frågeställningar formulerats:

- Vad betyder begreppet utanförskap för professionella i verksamheter som tagit del av satsningen för att stärka utanförskapsområden?
- Hur kan ett utanförskapsområde definieras enligt de som har i uppdrag att motverka utanförskapet i dessa områden?
- Hur kan begreppet utanförskap legitimeras i socialt arbete?

2.1 Avgränsningar

Studien av begreppet utanförskap är avgränsat till hur professionellt verksamma inom socialt arbete med uppdrag att genom ett strategiskt arbete följa regeringens direktiv kopplade till satsningen på urban utveckling uppfattar begreppet. Det är viktigt att poängtera att studien inte syftar till att utvärdera eller bedöma informanterna eller deras respektive verksamheters arbete, utan att belysa deras uppfattningar om begreppen.

3. Bakgrund

Ett fokus i denna studie är att undersöka hur ett begrepp som utanförskap kan uppfattas inom socialt arbete. Vi anser därför att begreppets historia är angelägen att känna till, och likaså kunskaper om det sammanhang begreppet sätts in i. Denna bakgrund redogör också för de stimulansmedel regeringen satsat för att bryta utanförskapet, samt de kriterier man använt för att identifiera det man kallar utanförskapsområden.

3.1 Urban utveckling

Under hösten 2012 tog regeringen beslutet att ett stimulansbidrag skulle delas ut till nio svenska kommuner för att stärka deras arbete med att minska utanförskapet (Arbetsmarknadsdepartementet 2012). De nio kommunerna är Stockholm, Södertälje, Växjö, Kristianstad, Malmö, Landskrona, Borås, Göteborg samt Trollhättan, och arbetet och pengarna i satsningen ska koncentreras till vissa stadsdelar eller bostadsområden regeringen identifierat som särskilt drabbade av utanförskap.

Redan 2008 hade regeringen gjort sin kartläggning av dessa områden, ibland kallade Urban15-områden, och tog beslut om en förordning vilken innebar en strategi om ett samlat stöd- och samverkansarbete i dessa stadsdelar (Integrations- och jämställdhetsdepartementet 2008). Det arbetet har sedan implementerats i ordinarie verksamhet, och fått namnet Urban utveckling. Utvecklingsarbete med socialt utsatta bostadsområden har emellertid pågått i olika former under lång tid. Innan den nuvarande regeringens urbana utveckling fokuserades exempelvis segregation och tillväxt i ett antal områden i Stockholm, Göteborg och Malmö i Storstadssatsningen, i regi av den förra Socialdemokratiska regeringen (Törnquist 2005). Men även om det nu pågående arbetet till viss del omfattar samma bostadsområden som då, har Alliansen i och med att man tog över makten efter valet 2006 haft möjlighet att omformulera problembilden, och således även möjliga lösningar och rimligt fokus för den egna satsningens form och omfattning.

Arbetet med urban utveckling gäller de 15 stadsdelar eller bostadsområden som regeringen i och med denna satsning identifierat som utanförskapsområden (Arbetsmarknadsdepartementet 2012). Arbetsmarknadsdepartementet och integrationsminister Erik Ullenhag ansvarar för att dessa 15 områden delar på 100 miljoner kronor årligen under 2013 och 2014. Om pengarna fördelats jämnt hade det inneburit att varje område hade tilldelats totalt strax över 13 miljoner kronor, men eftersom bidraget är prestationsbaserat kommer storleken på den andel av pengarna varje stadsdel får avgöras av hur bra arbetet med att minska utanförskapet går. På så vis menar regeringen att "...stödet ger ökade incitament till kommunerna att intensifiera arbetet..." (ibid).

För att identifiera och välja ut dessa utanförskapsområden har man som strategi använt tre huvudsakliga och konkreta kriterier, utöver kravet på att det aktuella området omfattar minst 4000 invånare. Förvärvsfrekvensen i området ska vara lägre än 52%, antalet personer med långvarigt försörjningsstöd högre än 4,8% och behörigheten till gymnasieskolans nationella program lägre än 70% (Arbetsmarknadsdepartementet 2012). Individer utan arbete framträder alltså som centrala i utanförskapsproblematiken. Erik Ullenhag kommenterade bidraget i det pressmeddelande som följde regeringens beslut om satsningen med att "[b]arn växer upp i bostadsområden där ett normaltillstånd är att vuxna inte har ett arbete att gå till." (Ibid.)

Således kopplas utanförskapet även vidare till boendesegregationen, utöver förhållandet att ansvarigt statsråd för satsningen är integrationsminister. En faktor i beräkningen av den summa pengar ett område får är hur många nyanlända området tagit emot, och som kan påverka resultatet av arbetet. Uppdraget att betala ut pengarna i satsningen till kommunerna gav Arbetsmarknadsdepartementet till Boverket, som är myndigheten för samhällsplanering, byggande och boende. Även Boverket (2013) påpekar i sin rapport om det urbana utvecklingsarbetet: ”Det socioekonomiska utanförskapet sammanfaller [...] med de minst attraktiva bostadsområdena.” (S. 30.) Att varje person ska ha ett arbete och inte erhålla försörjningsstöd under en längre tid är alltså vad regeringen fokuserar på i arbetet för minskat utanförskap, samtidigt som området och dess förutsättningar bidrar till att göra bilden mer komplex då faktorer som invandring, segregation och även kriminalitet inkluderas i beskrivningen av berörda områden, och därmed skulle kunna få betydelse i definitionen av utanförskapet (Davidsson 2009).

3.2 Begreppet Utanförskap

I och med ovan redovisade kriterier för vad som kännetecknar ett utanförskapsområde kan sägas att utanförskap handlar om arbete, då minskat långvarigt försörjningsstöd och förbättrad gymnasiebehörighet rimligen båda förväntas leda till högre förvärvsfrekvens. Koncentrationen av personer utan arbete är enligt kriterierna också av största betydelse, och på så vis belyses även de geografiska områdena.

Samtidigt har begreppet inte använts synonymt med, eller låtit sig ersättas av, varken segregation eller arbetslöshet. Den politiske kommentatorn Tomas Ramberg (2014) menar i stället att begreppet fungerar som ”...ett sätt att undvika den socialdemokratiska debatten om arbetslösheten...”, och att man i och med användningen av begreppet utanförskap även ämnar betona individens ansvar att vilja arbeta och inte leva på välfärdssystemens bidrag. Begreppet utanförskap är således inte utan en viss uppsättning möjliga konnotationer, vilka rimligen kan förstås på olika sätt. Vidare konstaterar Boverket (2013) i sin rapport om det urbana utvecklingsarbetet att det finns en osäkerhet kring vilka åtgärder inom ramen för stadens arbete som kan främja utvecklingen i utsatta områden, och vilka som istället ”...riskerar att förstärka utanförskapet.” (S. 34.)

Av de 15 utanförskapsområden som ingår i den nu aktuella satsningen återfinns sex i Västra Götaland, och kommer att utgöra fokus för denna undersökning: Hässleholmen i Borås, Kronogården i Trollhättan samt Norra Biskopsgården, Bergsjön, Gårdsten och Hjällbo i Göteborg.

4. Tidigare studier

Vi har hämtat inspiration till vår uppsats i tidigare undersökningar och forskningsrapporter, vilka redogör för kunskapsläget gällande strukturellt arbete i socialt utsatta bostadsområden. Vi har också tagit del av en diskursanalytisk studie i vilken utanförskapsbegreppets politiska dimension undersökts. Förutom att dessa studier fungerar som en bakgrund till ämnet, kommer vi också jämföra våra resultat med vad denna tidigare forskning visat.

4.1 Utanförskapandet

I samband med regeringsskiftet 2006 kom begreppet utanförskap att spela en viktig roll i Alliansens (Moderaterna, Folkpartiet, Centerpartiet och Kristdemokraterna) ambition att öka andelen deltagande på arbetsmarknaden. Tobias Davidsson (2009) skriver i sin masteruppsats *Utanförskapandet* om utanförskapsbegreppets tillblivelse och om hur begreppet redan initialt konstruerades som ett socialt problem, i och med att det uttalade motsatsförhållandet var integration. Hans slutsats är att utanförskap i hög grad är ett politiskt begrepp.

Begrepp som i den svenska riksdagsdebatten under åren 2004 - 2008 kom att fästas till utanförskapsbegreppet var bland andra bidragsberoende, invandrare och kriminella. Dessa kom nu att samlas under ett och samma paraplybegrepp. Med resultatet av studien görs en jämförelse med dels marginalitetsbegreppet och dels underklassbegreppet. Av dessa två har enligt Davidsson (2009) utanförskapsbegreppet mest gemensamt med underklassbegreppet. Till skillnad från underklass, eller utanförskap, uppfattas att "leva i marginalen" inte som ensidigt negativt, eller definitivt. Marginalen är en del av en helhet, och det är tydligt hur den är en självklar del av det som finns innanför, varför detta symbiosförhållande är uppenbart. Det finns en processuell aspekt av marginalisering där orsaksförhållandena inte på förhand är bestämda. Att befinna sig i utanförskap är också något definitivt och det finns heller inget i Davidssons (2009) material som tyder på att en "utanförskapieringsprocess" existerar. Det står klart att en individ antingen är innanför eller utanför arbetsmarknaden och att det inte existerar någon glidande skala (Davidsson 2009)

Genom att analysera debatten i Sveriges riksdag under dessa fyra år menar Davidsson (2009) att det finns en så kallad ekvivalenskedja, där utanförskap ges ett innehåll genom de andra etablerade begreppen och fenomenen som det kopplas samman med. Ett enkelt sätt att förstå vad Davidsson (2009) menar är att leka med tanken hur vagnen Invandrare, vagnen Bidragsberoende och vagnen Kriminalitet sattes ihop och blev tåget Utanförskap.

Modell för ett socialt problems utveckling

När ett fenomen initialt definieras som ett socialt problem kommer det med tiden behöva omdefinieras och Davidsson (2009) lyfter fram en så kallad cyklisk modell för ett socialt problems utveckling framtagen av amerikanen Mark Peyrot (1984). De fem stegen i denna modell är:

1. Agitation för mobilisering - Ett socialt problem skapas i samband med att någon hävdar att just det fenomenet är ett socialt problem.
2. Åtgärdsutformning - Fenomenet bekräftas officiellt vara ett problem när det är i detta stadium och en handlingsplan upprättas.
3. Åtgärdsimplementering - En handlingsplan delegeras till utförarenhet.
4. Programmodifiering - Problemet i sig ifrågasätts inte men åtgärderna i handlingsplanen ses som misslyckande eftersom dessa inte löser problemet.

5. Agitation för reformering - Cirkeln sluts och detta stadie vävs in i det första stadiet, och problemformuleringen antingen förkastas eller omdefinieras.

Modellens olika stadier är var och ett avhängigt tidigare stadiers skeende. Davidssons (2009) uppsats avhandlar utanförskapet i de två inledande stadierna, då det först definieras som ett problem och får sitt innehåll för att därefter tilldelas en handlingsplan framtagen med avsikt att motverka det definierade problemet. Handlingsplanen och den övergripande lösningen på utanförskapet var enligt Davidsson (2009) att det genom skatteavdrag på lönearbete skulle löna sig mer att arbeta.

4.2 Storstadssatsningen

1998 beslutade Sveriges riksdag att genomföra Storstadssatsningen, vilken var en kunskapsatsning med långsiktighet som ett ledord, och som syftade till att stödja den lokala utvecklingen i vad man då identifierade som landets mest utsatta områden. Staten skulle fördela en summa pengar till kommunerna, vilken sedan även skulle matchas av ett kommunalt bidrag. Som Anders Törnquist (2005) redogör för i rapporten *Allting förändras men ingenting förgås – Summerande utvärdering av Storstadssatsningen i Göteborg* tilldelades de fyra Göteborgsstadsdelarna Hjällbo, Gårdsten, Biskopsgården och Bergsjön den gången tillsammans 345 miljoner av staten. Dessa pengar fördelades sedan stadsdelarna emellan, baserat på befolkningsmängd. De två huvudsakliga och övergripande målen med Storstadssatsningen var att bryta segregationen och att öka stadsdelarnas tillväxt, och skulle uppnås inom ramen för ett antal målområden, vilka innefattade arbete/sysselsättning och försörjning, språkutveckling och skolresultat, samt lokal utveckling (ibid).

Törnquist (2005) identifierar ett antal projekt och utvecklingar av befintlig verksamhet vilka påverkat individuella och i någon mån kollektiva möjlighetsstrukturer i stadsdelarna, även om han också konstaterar att insatserna inom exempelvis området arbete till en början varit ineffektiva och trevande. Inom just det området urskiljer Törnquist hur en viss ökning skett vad gäller antalet förvärvsarbetande, men att den är marginell, och att även om den haft stor betydelse för enskilda individer knappast kan sägas visa på någon övergripande eller långsiktig förändring (ibid). Skolområdet identifierar Törnquist som det mest lyckade, och beskriver hur man främst utvecklat befintlig verksamhet med en strävan efter kontinuitet, och att man till exempel satsat på att vidareutbilda personal. De omedelbara effekterna må ha varit småskaliga, men Törnquist påpekar att förbättrade skolresultat också på sikt kan antas fungera integrerande, samt att personals kompetenshöjning också är långsiktig.

Området lokal utveckling är spretigt, och tillåts rymma allt från demokrati, via trygghet, till fysisk miljö. Törnquist (2005) tolkar demokrati och delaktighet som individens möjligheter att påverka samhället, vilket förutsätts av sådan information som möjliggör kunskapsbildning om det samhälle och den omgivning man lever i. Detta konkretiserades i de aktuella områdena i mötesplatser och information för att generera ökat inflytande och makt, och lyckades till viss del, då flera tidningar, radiosändningar, informationsblad, mötesplatser, temakvällar samt manifestationer, fester, kalas och andra former av dialoger kommit till stånd med hjälp av satsningen. På tjänstemän verksamma inom detta område ställs dock vissa krav om att inta ett underifrånperspektiv och att se till att satsningarna har en lokal förankring, det vill säga legitimeras av de boende i området.

Törnquist (2005) pekar i detta avseende på att det funnits en risk för att de möten som kommit till stånd uppifrån präglats av ett bristperspektiv, och därför inte fungerat som jämlika dialoger. För att kort nämna den fysiska miljön kan sägas att stora förändringar har genomförts, även om inte alla haft en direkt koppling till satsningen. Ombyggnationer, upprustningar (i dessa många gånger eftersatta områden) och andra mötesfrämjande omplaneringar av stadsbilden är ett tydligt sätt att signalera att det händer någonting, och en förbättrad fysisk miljö främjar och samverkar på så vis med de sociala insatser som finns.

Frågan om tryggheten i områdena har fått ökad uppmärksamhet i och med satsningen, och områdena har satsat på bland annat trygghetsgrupper och –vandringar. En central del av trygghetsdiskussionen kommer oundvikligen att kretsa kring kriminalitet, men Törnquist (2005) är också noga med att påpeka att upplevd trygghet respektive faktisk otrygghet och kriminalitet är två åtskilda saker: ”Det är inte äldre damer som är mest utsatta för brott, tvärtom, men det är de som är räddast.” (Törnquist 2005, s. 68.) Kriminaliteten är i dessa stadsdelar lägre än genomsnittet för Göteborg, och Törnquist uttrycker också det genanta i att behöva lyfta det faktum att även dessa stadsdelar befolkas av helt vanliga människor. Vidare redogör han för att känslan av trygghet har sjunkit medan brottsfrekvensen varit i princip konstant, och härleder detta till den mediala bilden och de rykten områdena har, vilka han ser som förödande för dessa stadsdelar. I och med att denna negativa bild av området reproduceras kontinuerligt sker en demonisering av befolkningen och en allvarlig åtskillnad uppstår mellan ”vi” och ”de andra”.

Satsningens misslyckande

Törnquist (2005) konstaterar till sist att satsningen i Göteborg, trots vissa förändringar och förbättrade möjlighetsstrukturer för enskilda individer, varit ett misslyckande sett till de övergripande målen gällande segregation och tillväxt. De fyra områdena i Göteborg ligger i relation till andra stadsdelar fortsatt sämst till vad gäller dessa mål. Detta kan, enligt Törnquist, direkt härledas till att målen varit felaktigt ställda, och att ett negativt resultat således varit oundvikligt.

Vad gäller delmålet om demokrati delar Törnquist (2005) upp detta i tre aspekter: Information, vilken ger möjlighet till kunskap om det samhälle man lever i; Delaktighet och dialog, vilket innebär en delaktighet i samhälls- och områdesutvecklingen, och förutsätter främst att individen känner till och förstår denna utveckling, även om hen inte själv aktivt arbetar med den; Deltagande, som signalerar ett mer aktivt och ansvarstagande förhållande till utvecklingsprocesserna. Vidare menar Törnquist att kunskap och en känsla av delaktighet (om än passiv) fungerar som grunder till ett normalt deltagande i svenskt samhällsliv, och att förväntan om ett mer aktivt deltagande än denna normalitet närmast bör ses som en politikens förskjutning av ansvar nedåt i samhället när något inte fungerar som det ska. Dessa sociala processer ställer dessutom höga krav på långsiktighet, medan satsningar av denna sort per definition drabbas av kortsiktighet.

Målen innehåller formuleringar om att områdena ska bli mer attraktiva, vilket Törnquist tycker underförstått verkar betyda att ”...i attraktiva stadsdelar pratar alla svenska, alla har jobb, få går på socialbidrag, valdeltagandet är högt, föreningsengagemanget stort, kriminaliteten låg, de lokala initiativen många och det mesta styrs nerifrån.” (Törnquist 2005, s. 85.) När målen är felaktigt ställda, och kraven på områdesutvecklingen blir

orimliga förstärks utpekandet av redan utsatta stadsdelar, vilka på så vis görs än mer attraktiva och låsta i dessa positioner.

Vad gäller arbete medger Törnquist (2005) att arbetet är en mycket viktig inkörsport i det svenska samhället, men påpekar samtidigt att detta grundas i moralbild och samhällsuppfattning, och att det inte är någon naturlag. Arbetslöshet förekommer regionalt, lokalt, inom vissa grupper och hos vissa individer, men det gör inte arbetslösheten till ett lokalt eller individuellt ansvar eller problem. Tvärtom är arbetslösheten ett generellt socialt problem, som förekommer i alla bostadsområden och i alla sociala skikt, och som sådant går den inte att lösa lokalt. Ofta, ser Törnquist (2005), är det samhällets politiska styrning eller organisation som genom exempelvis den här typen av satsningar gör problemen lokala och förlägger dem geografiskt. På så vis kommer satsningen inte enbart oundvikligen misslyckas, utan får sett till målbilden även kontraproduktiva effekter då utsatta områden görs till bärare av allmänna, samhälleliga misslyckanden. Detta ger i sin tur områdena än värre rykten och leder till ökad stigmatisering av dess invånare (ibid).

Just detta identifierar Törnquist (2005) som det största problemet med satsningens målbild; att det inte gjorts någon skillnad på lokala mål och generella välfärds mål (och inte heller på individuella och kollektiva mål), vilket lett till orealistiska förväntningar och ytterligare stigmatisering. Områdena i fråga har som nämnts förödande dåliga rykten, vilka ytterligare försämras av dels en hård medial bevakning, dels av dylika satsningars ytterligare stigmatisering och utpekande. Törnquist beskriver vidare hur dessa utsatta områdens positioner aldrig kan brytas med lokala insatser, och skönjer en händelsekedja som består i att när individen förbättrar sin position på arbetsmarknaden flyttar hen ofta någon annanstans (omsättningen av människor är stor i samtliga av dessa områden), vilket medför att dåliga siffror vad gäller förvärvsfrekvens konserveras (ibid). En naturlig följd av detta blir att utan övergripande, strukturella förändringar på regional eller ännu högre nivå kommer en högre förvärvsfrekvens på denna lokala nivå och inom dessa områden att förbli en omöjlighet.

Storstadssatsningen var ett misslyckande. Törnquists (2005) slutsats är att man inte genom områdessatsningar i utsatta områden kan förändra stora strukturella förhållanden, och att generella välfärdsfrågor som skola och arbete inte kan och inte ska lösas lokalt. Tvärtom ger detta ofta negativa effekter för redan utsatta områden och dess invånare, och leder till ytterligare utpekanden och ökad stigmatisering i och med att de individer som bor här tvingas bära stora sociala problem som de egentligen inte äger.

4.3 Malmökommissionen

Malmökommissionen skriver i sin slutrapport *Malmös väg mot en hållbar framtid. Hälsa, välfärd och rättvisa* om de stora skillnaderna i hälsa som under lång tid existerat i Malmö, och som på uppdrag av Malmös kommunstyrelse gav upphov till Malmökommissionens två år långa kunskapande utredning kring dessa ojämlikheters orsaker, uttryck och möjliga lösningar (Stigendal et al 2013). Genom att sammanställa resultat från den stora mängd underlagsrapporter kommissionen gjort under arbetets gång, samt annan forskning, har man kunnat identifiera problembilder och mål, vilka delas in i områdena barn och ungas vardagsvillkor, boendemiljö och stadsplanering, utbildning, inkomst och arbete, hälso- och sjukvård samt förändrade processer för en hållbar utveckling. Kommissionen formulerar även två allmänna rekommendationer för

det fortsatta arbetet med att utjämna den ojämlika folkhälsan, där den första är att etablera en social investeringspolitik och den andra innebär en utvecklad demokratisk styrning och skapandet av vad kommissionen kallar kunskapsallianser (ibid). Denna text kommer att koncentreras till några av de perspektiv och faktorer kommissionen identifierar som betydelsefulla vad gäller social ojämlikhet, och som är av särskild relevans för denna uppsats.

Hållbarhet & social investering

Författarna av rapporten beskriver att de traditionella sätten att mäta ett samhälles mående och utveckling, av vilka BNP (Bruttonationalprodukt) står främst, under en tid utstått kritik på grund av dess ensidiga fokus på ekonomi. Kommissionen menar att de röster som höjts för att belysa även ekologiska perspektiv ofta hamnat i skymundan, och exemplifierar med den internationella politikens undvikande av ämnet global uppvärmning (Stigendal et al 2013). På ett liknande sätt undanskymts även den sociala hållbarheten, med följderna att sociala ojämlikheter ökar, och att samhället får allt svårare att upprätthålla det sociala kontraktet.

Detta innebär enligt författarna att det behöver utvecklas en tredelad hållbarhet, och att ekologisk och social hållbarhet måste utvecklas såväl som den i nuläget alltför dominerande ekonomiska hållbarheten. Man konstaterar att ojämlikhet och välfärd inte kan lösas separat, eftersom beroendet mellan tillväxt och välfärd är ömsesidigt. Det finns ett tydligt samband mellan samhällets jämlikhet och dess effektivitet, varför kommissionen också påpekar att jobb är viktigt, men att formerna för arbetslivet också måste rymma trygghet och god kvalitet. Tillväxten räcker därför inte som mått på samhällsutveckling, utan det måttet måste utgöras av denna tredelade hållbarhet (ibid).

Samhällsintegration

Den sociala hållbarheten rör det sätt på vilket hela samhället hänger ihop, det vill säga dess sociala sammanhållning, vilket vill säga dess integration (vilket är ett ord som betyder att helhetliggöra) (Stigendal et al 2013). Författarna skiljer mellan två former av integration; systemintegration respektive social integration, där den förstnämnda kan sägas hänga ihop med ”faktisk” delaktighet (att till exempel ha ett jobb), och den sistnämnda med känslan av delaktighet. Båda dessa former av integration är nödvändiga för social hållbarhet (ibid).

I och med svårigheterna för välfärdsapparaten att upprätthålla det sociala kontraktet riskerar också de medborgare hårdast drabbade av de sociala ojämlikheterna förlora tilliten till sin omgivning och samhället i stort. Individens och gruppernas tillit har direkta konsekvenser för känslan av delaktighet, vilken alltså sjunker i samma takt som tilliten. Brister i känslan av delaktighet vilken följer av ojämlikhetens tillitsförluster riskerar i sin tur leda till marginaliseringen av vissa sociala grupper, och innebär således en upplösning av samhällets integration (ibid).

Segregation

Segregation är ett begrepp som betyder åtskillnad eller separation (Nationalencyklopedin 1). Den kan vara frivillig eller ofrivillig, och kan ske med grund i bland annat socioekonomisk status, etnisk tillhörighet eller religion (Stigendal et al 2013). Rapportens

författare påpekar att begreppet i samhälleliga diskussioner och debatter dock sällan används på detta sätt, och att det istället tenderar fokuseras på åtskillnadens ”förlorare”. Segregation är emellertid en relation, och ”[a]tt då bara fokusera på den ena sidan i denna relation riskerar att skuldbelägga och förvärpa problemen.” (Ibid, s. 71.) Man konstaterar vidare att segregation i dess ursprungliga betydelse inte per definition är ett problem, till exempel om unga människor väljer att bo på samma ställe, men att det blir ett problem om skillnaderna grupperna emellan gäller förutsättningar för delaktighet i samhället.

Detta förhållande kan vidare kopplas till relationen mellan innanförskap och utanförskap, då det är på grund av att samhället förvandlats till ett innanförskap med i allt högre utsträckning ouppnåeliga villkor för delaktighet som det också uppstår ett utanförskap (Stigendal et al 2013). Utanförskapets grundläggande förutsättning är enligt rapporten således en brist på delaktighet, och då människor med hög respektive låg grad av delaktighet bor i olika områden sammanfaller alltså segregationen med innanförskap respektive utanförskap (ibid). Vidare belyser rapporten hur upplevelsen av utanförskap, och den frustration som följer därav, riskerar bli en del av identiteten och självbilden, och således förvandlas till individuell skuldbeläggning och känslor av skam.

Arbete och arbetsmarknad

Trots att möjligheten till försörjning genom förvärvsarbete av många länder erkänts som en mänsklig rättighet står många människor alltjämt utan arbete. I ett globalt ekonomiskt perspektiv, menar rapportens författare, blir konkurrenskraft och effektiv, mindre kostsam produktivitet av allt större betydelse, och således förändras arbetsmarknaden i grunden (Stigendal et al 2013). De traditionella, trygga arbetsformerna utgör en minskande andel av arbetstillfällena, till förmån för bland annat prov- eller praktikanställningar utan lön, kortvariga projektanställningar och personaluthyrning utan garanterad anställningsgrad. De som i störst utsträckning är drabbade av detta är; unga, vilka ännu inte hunnit etablera sig på arbetsmarknaden; arbetslösa som tappat fotfästet i arbetslivet; och invandrare (ibid).

I efterkrigstidens välfärdsbygge har den nationella politiska nivån innehaft huvudansvaret för att garantera landets medborgare trygghet och försörjning, och kommissionen uttrycker hur detta fungerat allt sämre i och med övergången till ett efterindustriellt samhälle där sådan tillförsäkran minskat i betydelse (ibid). Kvinnor utför fortfarande mest obetalt arbete i hemmet (Stigendal et al 2013). Till följd av en sviktande välfärd försämras möjligheten för många kvinnor att genom förvärvsarbete försörja sig, då tillgången till exempelvis barntillsyn och omsorg om äldre anhöriga fungerar sämre. Malmökommissionen beskriver hur kvinnors ofrivilliga arbetsnedgång på grund av behovet att på egen hand vårda äldre familjemedlemmar förstärker inkomstskillnaderna mellan olika socioekonomiska grupper. Samtidigt visar man på hur samhällen med jämnare inkomstfördelning har en starkare social sammanhållning (integration), och att påverkan på detta förhållande är beroende av nationella arbetsmarknads- och fördelningspolitiska insatser på olika organisatoriska nivåer (ibid).

Att samhällets medborgare upplever en känsla av delaktighet och ges reella möjligheter att påverka samhället och sina egna liv är en förutsättning för demokrati. Då denna känsla inte finns, då samhällsintegrationen brister, då tilliten till omgivning och samhällets strukturer brister, och känslan av utanförskap och maktlöshet växer, innebär

detta betydande demokratiska risker (Stigendal et al 2013). Samtidigt, menar författarna, måste samhällets förhållningssätt till de kompetenser och den erfarenhet som finns förändras, och delaktighet således bygga på ett förnyat erkännande av människors erfarenheter och kunskaper (ibid).

5. Teoretisk referensram

I detta avsnitt presenteras och redogörs för de teoretiska perspektiv vi ämnar använda i analysen av vårt empiriska material. Med ett övergripande socialkonstruktionistiskt perspektiv kommer vi att bygga våra analytiska resonemang på teorier om kommunikativt handlande, risksamhället och socialt kapital. Dessa teorier kompletterar varandra i förståelsen av hur vi människor konstruerar de sociala sammanhang vi lever i.

5.1 Ett problems konstruktion

Enligt socialkonstruktionistisk teori uppstår ett fenomen först när det definieras av oss människor och ett problem skapas i samband med att någon hävdar att just det fenomenet är ett problem. Genom att analysera konstruktionen av ett fenomen och se på vilka grunder problemformuleringen vilar möjliggörs en analys av sociala konstruktioners uppkomst och vad dessa konstruktioner implicerar. Definitionen av ett fenomen är subjektiv och skiljer sig därmed från tanken om objektiva sanningar, vilka kan existera utan att någon synliggör dem. Men även om definitionen är subjektiv är den på samma gång och i lika hög utsträckning formad i, och av ett kollektivt samspel mellan individer (Payne 2008). Om det anses önskvärt att åtgärda problemet medföljer en diskussion gällande olika lösningar och strategiska åtgärdsprogram som pekar ut vad som behöver förändras och hur det skall gå till.

Med tiden tenderar redan förekommande problem att uppfattas som objektiva sanningar, och etablerade problemformuleringar har en benägenhet att på ett självklart sätt institutionaliseras i de verksamheter som kommit på plats för att åtgärda problemet (Sahlin 2002).

5.2 Integration och socialt kapital

Den amerikanska sociologen Robert D Putnam (1996) menar att ett samhälleligt socialt kapital kan definieras som summan av individers tillit gentemot varandra inom kollektivet, samt av individers resurser bestående av sociala nätverk med möjligheter att genom dessa delta i samhället och känna samhörighet. Enligt Putnam kan dessa resurser delas upp i de två kategorierna överbryggande ("bridging") respektive sammanbindande ("bonding") socialt kapital. Ett sammanbindande socialt kapital fungerar stärkande inom en i något avseende homogen grupp, genom att stärka de relationella banden, gemenskapen och "vi-känslan" inom detta nätverk. Stark lojalitet gentemot det egna området (eller lokalpatriotism) är ett exempel på ett resursstarkt sammanbindande socialt kapital. Ett överbryggande socialt kapital fungerar samhällsintegrerande genom informationsbyten och möten vilka sammanför olika nätverk och sociala grupperingar, och innebär på så vis att en gemenskap bildas mellan olika grupper och tillhörigheter i samhället (Putnam 1996).

På detta sätt har det sociala kapitalet en avgörande betydelse för samhällsintegrationen. Begreppet integration betyder att helhetliggöra, och beskriver en process genom vilken

åtskilda samhällsenheter förenas i en (ny) helhet (Nationalencyklopedin 2). I och med att det sammanbindande sociala kapitalet stärker gemenskapen inom den egna gruppen, fungerar det också distansnerande gentemot andra grupper. Således är en mer omfattande samhällsgemenskap även beroende av ett fungerande överbryggande socialt kapital. Detta kapital är emellertid i sin tur beroende av att de olika nätverken har ett ömsesidigt informationsutbyte, och att deras respektive unika tillgångar på så vis gör integrationen önskvärd. Putnam menar att människor som i någon aspekt känner en gemenskap också har ett större förtroende för varandra och är mer toleranta mot dem inom gemenskapen (Putnam 1996).

5.3 Risksamhället

I boken *Risksamhället – På väg mot en annan modernitet* beskriver Ulrich Beck (1998) i ett slags framtidsvision med grund i identifierade tendenser i samhället hur moderniteten står inför omfattande förändringsprocesser. Till följd av en ökad globalisering gällande bland annat ekonomi och konsumtion, marknadens inflytande samt teknikutveckling urskiljer Beck hur även förhållandet till risker mot mänskligheten och vår natur inte längre kan avskämmas till enskilda klasser, folkgrupper eller länder, samt inte heller avfärdas som för dessa grupper enskilda angelägenheter. Istället, menar han, har hoten på sätt och vis blivit stats- och klassoberoende, och exemplifierar detta med hur riskerna med kärnkraft berör alla. Beck menar att även om det i och med detta perspektiv blir allt svårare att tala om klass kvarstår (och ökar) emellertid inkomstklyftorna, vilket är en åtskillnad Beck uttrycker som att "...fattigdomen är hierarkisk, smogen är demokratisk..." (Beck 1998, s. 52) och konstaterar vidare att även om hoten i risksamhället objektivt sett är allomfattande får de beroende på position i denna hierarki olika konsekvenser.

Syndabocksamhället

I och med de allt mer närvarande, komplexa hoten i Risksamhället, menar Beck, uppkommer också ett slags bortförklarings- eller problemförskjutningsmönster, vilket han beskriver som en dimension av den nya moderniteten och kallar syndabocksamhället (Beck 1998). På grund av rädsla kan hoten mot den egna närheten förnekas, och på så sätt förstärks beteendet att försöka "...tolka bort faror..." (Beck 1998, s. 104). Som en aspekt av förnekelseprocessen uppkommer på så vis uppfattningen att hoten inte behöver åtgärdas i eller av den egna gruppen, utan kan avledas till andra, symboliska platser, objekt och enskilda grupper eller personer. Detta sker nedåt i den sociala hierarkin. Beck beskriver att i och med denna riskmedvetenhet är "...ett förskjutet tänkande och handlande eller förskjutna sociala konflikter särskilt enkla att åstadkomma och också särskilt efterfrågade." (Beck 1998, s. 105.) I detta led skapas (av till exempel diverse maktkanaler, såsom media, politiker eller andra inflytelserika personer) utifrån de utpekade grupperna sociala stereotyper vilka för det resterande samhället och för förnekelsens skull blir behjälpliga som lätt tillgängliga "åskledare" för hoten. Vidare är det inte längre farorna i sig, utan grupperna, individerna och platserna vilka används för att uppmärksamma dem som är problemet (ibid).

Individualiseringen – individens frigörelse och nya osjälvständighet

Mot bakgrund av välfärdsstatens utveckling och människans förhöjda levnadsstandard under 1990-talets andra hälft urskiljer Beck (1998) hur det moderna samhället präglas

av en våg av individualisering. Förändringen medför individens frigörelse från tidigare tillhörigheter och sociala strukturer som klass, könsroller och familj. På detta vis beskriver Beck hur (bland annat) klasstillhörigheten som markör och individuell identifikationspunkt löses upp, medan sociala ojämlikheter består. (Beck beskriver hur välfärdsapparaten bidragit till att hela samhället lyfts ”en våning”, det vill säga att alla har det bättre, varför de traditionella klasserna suddats ut medan sociala skillnader kvarstår.)

Individualiseringen medför emellertid inte att världen på något vis omformas med hänsyn till människor som fria individer. Istället har klass- och familjetillhörigheterna ersatts med individens beroende av arbetsmarknad, utbildning, konsumtionsmönster och andra trender, strömningar och samhällliga institutioner, vilka också möjliggör viss politisk kontroll, utformning och styrning. På så vis, menar Beck, sker en standardisering av levnadssättet, och han påpekar vidare att individualiseringen i detta fall ”...förstås som en historiskt motsägelsefull process av församhälleligande.” (Beck 1998, s. 123.)

Gällande arbetsmarknaden präglas den nya moderniteten i allt större omfattning av ore-gelbundet, ”flexibelt” eller inofficiellt arbete, samt andra förändrade arbetsformer och gråzoner mellan sysselsättning och arbetslöshet. Tillsammans med den diskursiva individualiseringen av sociala skillnader bidrar detta till hur systemfel och statliga eller globala problem i medvetandet förvandlas till individuella misslyckanden. I förlängningen kan politiken undkomma som bärare av problemen, och således ges problemen också minskad politisk betydelse (Beck 1998).

Vidare låter Beck individualiseringen förklara det märkliga synsättet på ökad massarbetslöshet och därav nyfattigdom. Han menar att marknadsindividen inte längre drabbas på ett socialt synligt eller kollektivt sätt, utan i specifika levnadsfaser, och att ”[t]ill följd av individualiseringen tynger massarbetslösheten människor som vore den ett personligt öde.” (Beck 1998, s. 147.) Beck skriver också om hur arbetslöshet vanligtvis uppfattas som någonting tillfälligt, och att följderna av detta i individualiseringens spår blir att arbetslöshetens yttre orsaker över tid och i medvetandet omformas till egen skuld. Under en process av att möjligheterna till anställning kontinuerligt blir allt färre tränger ett yttre problem, arbetslösheten, in i individen och uppfattas till slut som en egenskap. Beck konstaterar att ”[d]en nya fattigdomen är framför allt (...) ett materiellt problem. Den är också denna tysta självförintelse...” (Beck 1998, s. 153).

En ny arbetsmarknad

I och med den nya moderniteten står vi inför ett omformat arbetsliv, i vilket vi i allt större omfattning avlägsnar oss från ett system med möjligheter till full sysselsättning (Beck 1998). Detta ersätts istället av förändrade arbetsformer och en individualiserad och omfattande undersysselsättning. Beck påpekar också att denna omfattande och omvälvande förändring för många är upprörande. Arbetssamhället utgör inte bara ett system som stora delar av samhället och starka politiska och marknadsmässiga krafter är beroende av, utan arbetet har under industrialismens tid varit själva ”...livsföringens axel.” (Beck 1998, s. 223.) I det sociala samspelet kan det i mångt och mycket tyckas som att vi är vår yrkesidentitet, där vår yrkestillhörighet tillåtits ersätta tidigare tillhörigheter i formandet av vår självbild och bilden av andra. Trots att vi i ett lite längre tidsperspektiv kan konstatera att det innan industrialismen ansågs fint att inte arbeta har vår tid format uppfattningen att den som saknar arbete också saknar människovärde. I så

fall är det kanske inte så märkligt hur individualiseringens frigörelse från klass och familj gjort arbetet i det närmaste oändligt viktigt, och hur avsaknaden av ett arbete således riskerar innebära ödesdigra konsekvenser för individens sociala position och betraktelse av den egna personen.

5.4 Kommunikativt handlande

Kommunikativt rationellt handlande är följden av ett handlande där individen involverar andra i att pröva giltighetsanspråk och de grundläggande argumenten för ett begrepps legitimitet. Dess motsats är instrumentell rationalitet, och innebär att inget sådant handlande ägt rum. När personer med strategiskt ansvar inom socialt arbete talar om begreppet utanförskap medför teorin om kommunikativt handlande en aspekt där definitionen av begreppet kan analyseras utifrån två olika varianter av rationellt handlande. Teorin om kommunikativt handlande formulerades av tysken Jürgen Habermas och han menar att alla individer kan och bör ifrågasätta etablerade begrepp. Detta motiverar han med att eventuella tvivel på rationalitet en enskild individ kan ha i en given situation endast kan undanröjas med vetskapen om att en delaktighet i en öppen dialog med andra har ägt rum i ett tidigare skede. ”En intersubjektivitetsteoretisk anlagd handlingsteori kan i sin tur bidra till en reformulering av frågeställningar som filosofin hittills betraktat som sitt område” (Habermas 1996 s. 112).

Habermas (1996) avfärdar inte att politisk styrning är mycket viktig för samordningen inom till exempel socialtjänsten, men betonar att ett kommunikativt handlande innebär en annan dimension av rationalitet i exekutiva beslut. Teorin inbegriper alltså en annan sorts rationalitet än ett renodlat instrumentellt förhållningssätt till strategiska måldokument. Habermas talar om en komplex förståelse av rationellt handlande där enskilda individers kunskap, normer och upplevelser kan vara vägledande, under förutsättningen att det finns en gemenskap som delar en övertygelse där handlingarna kan berättigas. Med Habermas alternativ av kommunikativt rationellt handlande är alltid individens kunskap, normer och upplevelser i den egna livsvärlden en fond mot vilken strategiska beslut har en återverkan. Habermas noterar dock att livsvärlden i dagens moderna samhälle ofta koloniserar av systemvärlden och av dess typ av rationalitet (Eriksen & Weigård 2000; Habermas 1996).

Det är utifrån denna kontext av livsvärldens förståelsehorisont med kommunikativt handlande kontra systemvärldens implementering med instrumentellt handlande resultatet kommer analyseras- utifrån att vi valt ett avgränsat tema vilket Habermas menar är ett måste för att kunna upptäcka olika handlingsalternativ (Habermas 1996). För att ytterligare tydliggöra hur Habermas teorier svarar mot våra frågeställningar är det viktigt att framhålla att vi också sätter intersubjektivitet i centrum för vår analys. Habermas skriver i en passage följande; ”Inbördes förståelse fungerar som en handlingskoordinerande mekanism på så sätt att interaktionsdeltagarna enas om den hävdade giltigheten hos sina yttranden, det vill säga intersubjektivt erkänner giltighetsanspråk som de reser ömsesidigt” (Habermas 1996, s. 125).

6. Metod

Som svarande mot studiens syfte och frågeställningar valde vi en kvalitativ ansats, och metoderna vi använde för att samla in det empiriska materialet var kvalitativa intervjuer

samt en fokusgruppintervju. Urvalet av informanter gjordes efter en uppsättning urvalskriterier, vilka koncentrerat möjliga informanter till strategiskt ansvariga verksamheter i områden som definierats som utanförskapsområden. Informanternas uppfattningar om begreppen utanförskap och utanförskapsområden tolkades också genom en begreppslig analys. I detta metodkapitel ges en närmare beskrivning av undersökningens genomförande.

6.1 Design

Vi har i denna studie haft en fenomenologisk ansats och ett förhållningssätt till kunskaps- och erfarenhetsbildning som kontextuell. Fenomenologin är ett epistemologiskt (kunskapsteoretiskt) förhållningssätt som gör gällande att inga upplevelser är objektiva, utan att alla våra intryck är subjektiva upplevelser påverkade av tidigare erfarenheter, egenskaper och strukturer (Thomassen 2007). Fenomenologin betonar därmed vikten av lyhörddhet, nyfikenhet och att återge informanternas upplevelser så korrekt som möjligt. Detta förhållningssätt kan sägas vara en förutsättning vid kvalitativa intervjuer, på ett sådant sätt att informantens upplevelser på ett så troget sätt som möjligt återges (Larsson 2005). Under hela processen har vi varit noga med att vara trogna informanternas resonemang och uppfattningar samt att återge dessa på ett sätt så nära källan som möjligt. Vi tog hänsyn till detta i allt från utformandet av intervjuguiden, via intervjuerna, till transkriberingen och analysen av det empiriska materialet. Dock har vi också varit lyhörda för hermeneutikens påpekande om att intervjuarens subjektiva referensramar alltid kommer att vara närvarande, och att mötets dialog är beroende av båda parter olika förförståelser (Kvale 1997). Våra tolkningar och förståelser av informanternas svar samt de följdfrågor vi ställde har alla varit påverkade av våra förförståelser och referensramar, liksom informanternas svarade oss mot bakgrund av sina. På detta sätt grundas hermeneutiken i förhållningssättet mellan forskare och informant på en empatisk förståelse, och den mellanmännliga förståelsen betonas (Thurén 2007).

I denna studie ägnas betydande utrymme åt beskrivningen av ett begrepp, varför en deskriptiv ansats får anses vara rimlig. Vi bad informanterna dela sin uppfattning om ett antal begrepp, och att beskriva innehållet i dessa termer. Emellertid syftar studien även till att på ett mer djupgående, explorativt (eller utforskande) vis diskutera och analysera ämnet. För att detta till fullo ska möjliggöras krävs av empirin mer utvecklade resonemang och detaljerade berättelser, vilket är ett förhållande som rimligen förutsätter en kvalitativ ansats (Larsson 2005). Vi inriktade oss på ett litet antal informanter, vilka vi samtalande med på ett utvecklande och resonerande vis. Samtalen präglades av en detaljrikedom och vår strävan att genom att skapa förståelse för enskilda individers resonemang utveckla kunskapen om ämnet.

Om kvantitativa metoder syftar till generaliserbara resultat och statistisk data med hög reliabilitet, till exempel enkätundersökningar vilka omfattar tusentals människor, syftar kvalitativa forskningsmetoder snarare till att göra djupdykningar hos enskilda individer och till utforskningen av deras högst subjektiva upplevelser kring ett ämne. Vi gör inget anspråk på generaliserbarhet, utan ämnar genomföra en teoretiskt grundad studie som vidgar perspektiven på de begrepp vi intresserar oss för. Vidare koncentrerade vi intervjuerna till att på ett djupgående vis söka förstå de enskilda informanternas tolkningar och upplevelser av främst begreppet utanförskap, och i detta avseende kunde valet av en kvalitativ metod ytterligare motiveras genom att det möjliggör ett djup och nyanserat empiriskt material (Kvale 1997; Johannessen & Tufte 2003).

Kvalitativ intervju

Merparten av det empiriska materialet samlades in genom kvalitativa intervjuer, där var och en av informanterna alltså intervjuades enskilt. Till skillnad från vad som är fallet vid kvantitativa intervjuer är kvalitativa intervjuer generellt mindre strukturerade i sin utformning, och intresset vid våra intervjuer koncentrerades till informantens resonemang som styrande i samtalet (Bryman 2011). Genom dessa semistrukturerade, kvalitativa intervjuer, där informanterna själva gavs utrymme att resonera kring de frågor studiens syfte och frågeställningar aktualiserat och genererat i en semistrukturerad intervjuguide kunde hänsyn tas till varje individs unika förförståelser av begreppen och erfarenheter från socialt arbete (Bryman 2011; Kvale 1997).

Inför intervjusituationerna förbereddes en intervjuguide utifrån studiens syfte och frågeställningar, där relevanta teman urskildes och konkretiserades i frågor. De teman vi koncentrerade våra frågor kring grundades i våra egna förförståelser och associationer, samt i de politiska direktiv vi läst: Utanförskap var därför ett självklart tema, liksom utanförskapsområden. Övriga teman påverkade frågorna genom vad vi uppfattade som deras relation till dessa båda grundbegrepp; temana segregation och motsatsen till utanförskap. Slutligen var vår ambition att undersöka informanternas uppfattning om legitimiteten hos begreppet utanförskap, varför även detta var ett tema. Temana och ämnena vilka behandlades under intervjuerna valdes ut av oss, och på så vis präglade rimligen våra intressen kring ämnet utanförskap också i någon mån utfallet. Frågorna i intervjuguiden utformades emellertid på ett sådant öppet vis att största möjliga neutralitet eftersträvades, och var, som nämnts, av undersökande, deskriptiv karaktär (Kvale 1997). Intervjuguiden var halvstrukturerad, vilket innebar att de teman vi valt ut fungerade som ett slags mall för intervjuerna, men vi hade också möjligheten att anpassa den inbördes ordningen, formuleringar och följdfrågor efter de olika specifika intervjusituationerna (Bryman 2011).

Under intervjuerna försökte vi hitta en balans mellan spontanitet och struktur i samtalet, och arbetade igenom intervjufrågorna noggrant för att säkerställa både att de var tematiskt adekvata och kunskapsproducerande, samt lättbegripliga och korta nog för att säkerställa att samtalet präglades av en positiv dynamik (Kvale 1997). Eftersom syftet med denna undersökning var att undersöka möjliga betydelser av ett begrepp, och eftersom önskan således var att ge informanterna utrymme för eftertänksamhet kring detta, utformades intervjusituationerna på ett tillräckligt strukturerat vis för att detta förhållande skulle hjälpas, samtidigt som exempelvis följdfrågor och formuleringar kunde anpassas efter de resonemang informanterna förde.

Fokusgrupp

Den andra av de två metoder för insamling av empiriskt material som användes i denna studie var en fokusgruppintervju, vilket är en typ av mer eller mindre strukturerad gruppdiskussion. Vår fokusgruppintervju innefattade fyra personer, och kretsade kring samma huvudsakliga intervjuguide som de enskilda intervjuerna. Till skillnad från vid de enskilda intervjuerna avsåg emellertid fokusgruppintervjun undersöka även någon aspekt av gruppdynamiken och hur interaktionen mellan gruppens medlemmar kunde påverka resonemangen i diskussionen (Bryman 2011; Billinger 2005). Gruppens gemensamma betydelsekonstruktioner av de begrepp studien ämnar belysa gjorde meto-

den lämplig i detta fall, då just den process inom vilken begreppet utanförskapsområde definieras var av största intresse.

Dock konstaterar Billinger (2005) vidare att fokusgruppens resonering kring ett visst fenomen fungerar enbart om gruppen i fråga är av en viss homogenitet och intervjuaren intar en mer passiv roll. Den fokusgrupp vars diskussion analyseras i den här undersökningen bestod av fyra deltagare, där samtliga hade chefspositioner inom samma förvaltning, liknande akademisk bakgrund samt arbetade inom sfären för socialt arbete. Vidare, och av rimligen än större betydelse, präglades gruppmedlemmarna av ett homogent förhållande till det ämne intervjun behandlade, och i deras egenskap av chefer och som bärare av de begrepp studien koncentreras till var deras roller likartade.

Liksom den enskilda intervjun är fokusgruppmetoden typiskt en kvalitativ forskningsmetod, där informanternas upplevelser och uppfattningar om de ämnen forskaren intresserar sig för står i centrum (Bryman 2011). Som styrande intervjuare påverkade vi samtalsform och innehåll genom att exempelvis kontrollera dess ämne och frågor, men överlät konstruktionen av resonemang och meningar åt informanterna (Billinger 2005). Samtidigt var vår roll mer framträdande än vid sådana fokusgrupper vilka koncentreras till enbart en avgränsad fråga, eftersom intervjuguiden i huvudsak var densamma som vid studiens enskilda intervjuer, även om dess form och specifika frågeställningar anpassades med hänsyn till gruppformatet.

6.2 Urval

Den för den här undersökningen aktuella satsningen omfattar 15 svenska bostadsområden, och den här studien koncentreras till de sex områden som ligger inom Västra Götaland; Hässleholmen i Borås, Kronogården i Trollhättan, samt Hjällbo, Gårdsten, Norra Biskopsgården och Bergsjön i Göteborg. Genom att även koncentrera urvalet av informanter till strategiskt ansvariga personer inom dessa områden kunde diskussionen kring begreppet utanförskap förankras i en konkret satsning där begreppet används i målstyrningen, samtidigt som studiens omfattning begränsas genom en rimlig geografisk inramning.

Vi gjorde ett strategiskt urval av informanter till undersökningen, vilket dock inte omfattade enskilda, specifika individer. Snarare formades en uppsättning kriterier för urvalet, vilket vidare gav ett urval informanter med en viss homogenitet och små variationer gällande centrala kännetecken (Johannessen & Tufte 2003). Liksom Johannessen och Tufte (2003) konstaterar är urvalskriterierna beroende av forskningsfrågorna, samt av vad som är praktiskt lämpligt. Vidare bedömdes även informanternas lämplighet gällande antal och relevanta individuella (i detta fall professionella) karaktäristika.

En tidig inriktning i detta urval var att försöka få kontakt med sådana personer vilka fungerar i någon slags chefspositioner i sina respektive verksamheter (vilka i sin tur alla rörde socialt arbete), och som på så vis också är bärare, uttolkare och vidarekommunikatörer av de begrepp studien ämnar undersöka. Således skedde urvalet av informanter genom kontakt med stadsdelschefer eller andra ansvariga i områdena, vilka sedan bistod med hjälp att hitta fram till de personer som sedermera valde att delta som informanter i undersökningen. Detta sätt att inte direkt kontakta varje enskild informant liknar en typ av snöbollsmetod, vilken kännetecknas av att forskaren hos vissa nyckelpersoner undersöker vilka personer som kan tänkas vara lämpliga som informanter (ibid).

Urvalet resulterade i sex enskilda intervjuer och en fokusgruppintervju, vilka sammanlagt omfattade tio informanter. Liksom nämnts ovan testades informanterna mot urvalskriterierna, vilka gjorde gällande att det skulle röra sig om personer verksamma i de aktuella områdena, samt med någon typ av chefspositioner inom sfären för det sociala arbetet och ett strategiskt ansvar gällande satsningens mål och praktiska implementering. En av de enskilda intervjuerna har inte använts som empiriskt material, då det under intervjuens gång visade sig att denna person inte var lämplig som informant med hänsyn till urvalskriterierna.

6.3 Genomförande

Till de chefer och andra personer vilka senare hjälpte till att identifiera möjliga informanter skickades per e-post ett missivbrev innehållandes information om undersökningens ämne, planerade tidsanspråk och genomförande, samt våra åtaganden gällande de etiska principerna om konfidentialitet, informerat samtycke och eventuella skador en medverkan riskerar medföra för informanterna (Kvale 1997). Detta brev vidarebefordrades sedan per e-post till informanterna själva.

I samråd med var och en av informanterna bestämdes att intervjuerna skulle genomföras på respektive informants arbetsplats, ofta på deras eget kontor, i ett konferensrum eller liknande. Samtliga intervjuer genomfördes under våren 2014. Närvarande vid dessa möten var de båda intervjuerna tillika författarna av denna undersökning, samt informanterna själva. Vid fokusgruppintervjun närvarade givetvis alla fyra informanter samtidigt. Vid en enskild intervju deltog endast en av intervjuerna, och vid två enskilda intervjuer närvarade ytterligare en person, utöver informant och intervjuare. I båda fallen var dessa respektive personer där tillsammans med informanten, i egenskap av praktikanter, och närvarade alltså med informantens medgivande och på dennes initiativ.

Vid intervjutillfällena informerades informanterna i samband med en inledande sammanhangsmarkering återigen om ämnet för undersökningen, inklusive ett förtydligande om att intervjufrågorna skulle komma att röra informanternas subjektiva upplevelse och uppfattning om de begrepp undersökningen ämnar belysa, snarare än verksamhetens rent praktiska arbete. De informerades även om planerad tidsåtgång, att informanterna under hela processen äger rätt att avbryta sin medverkan, samt om våra, alltså intervjuernas, respektive roller under intervjun. Under varje intervju intog en av oss en mer aktiv roll, medan den andra förhöll sig mer passivt.

Efter informanternas medgivande registrerades intervjuerna i form av ljudupptagning med mobiltelefon, och informanterna informerades om att det var vi som senare även skulle transkribera materialet. Den planerade tidsåtgången för var och en av intervjuerna var en timme, och intervjuernas längd varierade slutligen mellan den kortaste, som varade i knappt 40 minuter, och den längsta, som blev 1 timme och 20 minuter lång.

Den av oss som hade en mer aktiv roll ansvarade under intervjuerna för intervjuguidens form och sådana strukturerande frågor vilka markerar fokusförändringar när ett ämne kan anses vara uttömt (Kvale 1997), medan den av oss som var mer passiv hade möjlighet att med större koncentration inflika med följdfrågor efter vad informanterna talade om. Kvale (1997) betonar vikten av att lyssna vid kvalitativa intervjuer med en fenomenologisk ansats, och beskriver också hur ny kunskap produceras under intervjuens gång och därför kan ge upphov till nya eller omformade intervjufrågor vilka inte kunnat för-

beredas. Under våra intervjuer förhöll vi oss dock båda på ett sådant lyhört sätt i största möjliga utsträckning.

6.4 Sökning

I arbetet med att samla in information, litteratur och forskning om ämnet genomfördes sökningar främst i Göteborgs universitetsbiblioteks sökmotor kallad ”Supersök”, vilken kombinerar resultat från databaserna GUNDA, vilket är Göteborgs Universitetsbiblioteks katalog, GUP (Göteborgs Universitets Publikationer), GUPEA (Göteborgs Universitets Publikationer - Elektroniskt Arkiv) och många andra databaser. Ytterligare sökningar gjordes i LIBRIS, som är en gemensam svensk bibliotekskatalog, GOTLIB, vilket är en katalog för folkbiblioteken i Göteborg, samt Google. För information om det stimulansbidrag vilket fungerat som utgångspunkt för undersökningen gjordes även sökningar på regeringens hemsida.

Inledningsvis användes enbart söktermerna ”utanförskap” och ”utanförskapsområde(n)”, och medan detta gav ett visst (om än litet) antal användbara resultat var det väldigt få av dessa texter som syftade till att på något vidare vis diskutera själva begreppet. Snarare användes de utan ifrågasättande eller på ett i det närmaste självklart vis, ibland med enbart någon notering om begreppens möjliga betydelser. Vi gjorde således fler sökningar i vilka dessa begrepp användes i kombination med ytterligare söktermer, såsom ”diskurs(-analys)” och ”definition”. Sökningar gjordes även med vad vi ansåg kunde uppfattas som motsvarande söktermer på engelska (”outsidership”, ”alienation”, ”exclusion”, ”omission”), men utöver samma problem som med de svenska söktermerna (irrelevanta resultat och begreppsanvändning utan vidare begreppsdiskussion) uppstod även problem med att översätta begreppet ”utanförskap” och dess högst specifika svenska användning.

Efter att sökningarna genererat en del användbar litteratur och forskning kunde ytterligare närliggande begrepp användas vid vidare sökningar. Nya sökningar innefattade begreppen ”utsatta områden”, ”delaktighet”, ”social exklusion”, ”arbetsmarknad” och ”segregation”, men vi hade fortsatt svårt att hitta texter relevanta för vårt specifika ämne. ”Delaktighet” genererade exempelvis ett gigantiskt antal resultat, vilka alla behandlade skolvärlden eller funktionshinder, och väldigt få hade någon relevans för denna undersökning. De texter som till sist hittades genom dessa sökningar genererade genom referenser och hänvisningar därefter ytterligare texter, vilka också kommit till användning i denna undersökning eller i sin tur givit upphov till att annan relevant litteratur kunnat användas.

De tidigare studier vi använt oss av innefattar inte någon internationell studie. Anledningen till detta är främst att begreppet utanförskap närmast är omöjligt att översätta, särskilt i sådant fall då själva begreppets form ska analyseras.

6.5 Analysmetod

I analysen av vårt empiriska material tog vi avstamp i begreppsanalysens grundläggande tanke om att människor genom att säga något även gör något, med följderna att talet om något även utgör en handling. Detta innebär ett perspektiv där språket utvidgas till ett sätt att klassificera, och inbegriper insikten om att ord kan vara performativa. Under 1900-talets första decennium menade lingvisten Ferdinand de Saussure att betydelsen av

ord inte kan refereras till objekt, utan att orden måste ses ur ett strukturellt perspektiv. Relationen sinsemellan orden är avgörande för att förstå deras respektive betydelser, menade han (Winter Jørgensen & Phillips 2007; Howarth 2007). Begreppet ”utanförskap” saknar till exempel sin betydelse om det inte först kontrasterats. Enligt Saussure är språket form, inte substans. Således bör ”utanförskap” till sin form vara allt vad det inte förknippas med, och formas i en struktur av andra ord, till exempel av vad det innebär att vara i ”innanförskap”. Vi utgår ifrån detta perspektiv om att språket inte bara skapar en uppfattning om verkligheten, utan att språket också skapar själva verkligheten.

Denna undersökning tar sin utgångspunkt i begreppet utanförskap, vilket medfört att syfte och frågeställningar samt intervjuguidens frågor genererats utifrån detta begrepp. Detta skulle kunna anses vara ett deduktivt förfarande, det vill säga ett förfarande där teorin fungerar som en referensram för forskarens frågor och således också studiens syfte (Bryman 2011). Emellertid kan det dock diskuteras huruvida ett ensamt begrepp som utanförskap för det första kan anses vara teoretiskt, och för det andra om det kan erbjuda studien en i princip komplett teoretisk referensram, vilket är en förutsättning för deduktiv perspektivforskning (Larsson 2005). Snarare gav informanternas tal om begreppet ett empiriskt material vilket i sin tur hänvisade oss till relevanta teoretiska begrepp och ramar. Detta är alltså en induktiv strategi (Bryman 2011).

Det inledande arbetet med att analysera materialet bestod i att transkribera de ljudupptagningar som gjordes vid intervjutillfällena. I och med denna process anonymiserades även informanterna, och de namn på informanter som förekommer i denna studie är alltså påhittade. Nästa steg i bearbetningen var att genom meningskategorisering sortera in informanternas uttalanden under ett antal teman eller kategorier (Kvale 1997). Detta skedde ad hoc, det vill säga att allt eftersom vår helhetsbild och förståelse av materialet förbättrades kunde återkommande beröringspunkter hos informanterna generera vissa särskilt viktiga teman. Som beskrivits tidigare grundades intervjuguidens frågor i de huvudsakliga temana utanförskap och utanförskapsområden. Genom våra egna förståelser av dessa begrepp respektive uppfattningar om hur olika begrepp kan förstås inbegrep vi även frågor rörande segregation respektive utanförskapsbegreppets motsats och legitimitet. Under dessa teman kunde vi genom meningskategorisering sedan placera ett antal underteman, grundade i vilka återkommande faktorer informanterna använt för att beskriva begreppet utanförskap. Dessa teman var delaktighet, arbete, kriminalitet och stigmatisering, och gestaltar alltså ämnen återkommande i samtliga intervjuer som relaterade till utanförskapsbegreppet. Temat innanförskap innehåller informanternas tal om denna tänkta motsatsposition till utanförskapet, och uppstod som tema eftersom begreppet innanförskap var ett ord de flesta informanterna spontant använde som motsats till utanförskap.

I och med att analysarbetet fortlöpte tolkades materialet genom meningskoncentrering, på ett sådant vis att långa uttalanden eller upplevelsebeskrivningar kortades ned och omformulerades i kortare meningar, vilka ändock ämnade fånga essensen i informanternas resonemang (Kvale 1997). I sådana fall där flera informanter uttryckt snarlika meningar återgavs även detta genom meningskoncentrering snarare än att i resultaten rada upp flera korta, i princip identiska, citat.

I nästa skede jämfördes informanternas koncentrerade uttalanden och meningar med relevant tidigare forskning kring samma eller närliggande ämnen, sådana teoretiskt för-

ankrade begrepp vilka hjälper förståelsen av materialet, samt de styrande texter i vilka direktiven för den satsning vi intresserat oss för formulerats.

Det empiriska materialet analyserades slutligen genom meningstolkning, där vi genomförde en djupare analys av informanternas uttalanden och identifierade övergripande teman. Liksom Kvale (1997) konstaterar syftar meningskategorisering och –koncentrering till att korta ned och sortera materialet, medan meningstolkning ämnar bygga på och utveckla, eller återkontextualisera, den igen. I vårt fall omformades dock kontexten i detta skede, och resultaten, bestående av informanternas upplevelser och uppfattningar om begreppen vi intresserat oss för, kopplades via våra tolkningar till resultat och slutsatser från tidigare forskning, samt olika begrepp från vår teoretiska referensram. På detta vis hjälptes vår förståelse av djupare meningar och innehåll i informanternas resonemang, liksom informanternas uppfattning om innehållet i begreppet utanförskap gestaltades och gavs en adekvat kontext.

6.6 Förförståelse

Innan arbetet med denna uppsats inleddes kände vi båda till förhållandevis lite om begreppet utanförskap och dess innehåll. Inledningsvis associerade vi ordet till problematik inom andra områden, såsom mobbing, tillgänglighetsproblematik för funktionshindrade och utfrysning i skolans värld, medan den allt mer frekventa användningen i politisk retorik närmast i det tysta smugit sig på. Den kraft med vilken det skulle visa sig att de politiska partierna i Alliansen marknadsfört begreppet, samtidigt som det för den stora massan i huvudsak förblev odefinierat, var länge okänd för oss. Den satsning vilken ligger som en bakgrund och utgångspunkt för denna uppsats var också den okänd för oss till dess att vårt arbete inleddes och vårt intresse för ämnet väckts, trots dess betydelse för staden vi båda bor i; Göteborg.

Samtidigt lever inte heller vi i ett vakuum, och i takt med begreppets allt mer frekventa användning i den politiska debatten har även vår nyfikenhet för det växt. Vi är båda politiskt intresserade (om än inte aktiva i något parti), vilket är en förklaring till att denna nyfikenhet väckts och dessutom gjorde att vi ville veta mer om ämnet. Vi förstod att utanförskapet inte minst hos oss själva, och antagligen hos många andra, väckte känslor, liksom att dess möjliga konnotationer föreföll oändliga. Vi har båda under perioder varit utan arbete, och har potentiellt varit en del i utanförskapsstatistiken. Våra associationer och tankar kring begreppet har oundvikligen påverkat vårt perspektiv på diskussionen, vår ingång i materialet kring begreppets innehåll, samt inte minst vårt val av ämne och frågor. Samtidigt har våra frågeställningar och intervjuer präglats av en genuin nyfikenhet och lyhörddhet inför informanternas tankar och det innehåll de givit begreppet utanförskap.

6.7 Validitet och reliabilitet

Traditionellt avser begreppet reliabilitet en mätningens pålitlighet (Bryman 2011), och har i kvalitativ forskning kommit att koncentreras till forskarens förfarande i och med undersökningsprocessen, det vill säga hur frågor ställts, samt hur materialet analyserats, kategoriserats och tolkats (Kvale 1997). Validiteten hos en studie avser dess giltighet, och kan i kvantitativ forskning ställa frågan om forskaren mätt det hen avsett att mäta (Bryman 2011). Inom kvalitativ forskning är dessa begrepps relevans ifrågasatt, då deras respektive användning kan tyckas fungera synonymt (Bryman 2011), medan vissa

gått så långt som att helt avfärda validitetskriterier som ett omodernt anspråk på (omöjliga) absoluta sanningar (Kvale 1997). Dock uppkom i och med studiens analys emellertid inom varje steg i tolkningen av materialet frågor eller problem som rörde undersökningens validitet och reliabilitet.

En första styrka avseende studiens validitet är att undersökningens syfte och frågeställningar var av sådan kvalitativ art att de förutsatte en kvalitativ metod, varför vi valde att genomföra kvalitativa intervjuer. Validiteten ifrågasätter vidare huruvida studiens syfte är det som sedermera undersöks (Bryman 2011), och i vårt fall omformulerades syfte och frågeställningar på ett direkt vis till gångbara frågor i intervjuguiden. De teman, meningar och uppfattningar vilka uttrycktes av informanterna gav också upphov till den teoretiska referensramen, vilket är en styrka sett till validiteten, då detta ger en tydlig koppling mellan empiri och teori (ibid).

Intervjuguiden tog avstamp i explorativa, deskriptiva frågor vilka öppnade möjligheten för informanterna att obehindrat av ledande frågor berätta om deras egna tolkningar och upplevelser. Vid intervjuerna var ett neutralt och lyhört förhållningssätt inför informanterna och ämnet viktigt för oss, vilket kan sägas gynna studiens validitet och reliabilitet (Kvale 1997). En första pilotintervju, efter vilken en revidering av intervjuguiden kunnat ske skulle rimligtvis stärka reliabiliteten och validiteten ytterligare.

Vid samtliga intervjuer gjordes ljudupptagningar, vilket ur reliabilitetshänseende får ses som en styrka jämfört med om ingen inspelning alls gjorts. Kvale (1997) beskriver emellertid hur även ljudupptagningen är en avkontextualiserad återgivning av en situation påverkad av miljö och andra saker, samt hur till exempel kroppsspråk och tyst kommunikation försvinner i och med denna metod. Att vårt inspelade material sedan transkriberades ger även det upphov till problem ur reliabilitetssynpunkt, då ytterligare avkontextualisering sker i och med att tolkningar måste göras gällande vad som ska finnas med i utskriften (hur skrivs pauser, tvekan, när slutar en mening etc.). Vad gäller detta är det dock en styrka att ljudinspelningarna var av god kvalitet, samt att vi var noga med att återge det som sades ordagrant.

Vid den vidare analysen (meningskategorisering, -koncentrering och -tolkning) uppstår vidare problem med att säkerställa reliabiliteten i de tolkningar vi gjorde, och det var viktigt för oss att denna sortering och analys av materialet skedde på ett sätt som var rimligt och sant gentemot ursprungskällan. Kvale (1997) menar dock att en allt för stark betoning av reliabilitet också kan hämma tolkningens kreativitet och föränderlighet. Vidare ser vi det fortsatt som en omöjlighet att helt koppla bort våra egna personer, subjektiva tolkningar och vidare följdfrågor som dessa tolkningar genererade. Därför kan frågan väckas om undersökningen visat samma resultat om andra personer genomfört studien, vilket också är en reliabilitetsaspekt. I detta avseende är det dock en styrka att vi varit två personer, vilket är en form av intern reliabilitetskontroll då vi löpande måste komma överens om de tolkningar som görs och testa dem mot varandra (Bryman 2011). Dessa många reliabilitets- och validitetsproblem ser vi som ett faktum vid de flesta undersökningar, och anser att det viktigaste de bidrar med för oss som genomför studien är en vaken medvetenhet om den egna rollens betydelse i forandet av undersökningens alla stadier.

6.8 Etik

Vid genomförandet av vetenskapliga studier finns fyra etiska huvudkrav för skyddandet av individen. Dessa är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet (Vetenskapsrådet 2002). Informationskravet innebär att de tilltänkta deltagarna i undersökningen måste informeras om studiens syfte, deras egen roll eller uppgift, alla sådana inslag i undersökningens genomförande som kan påverka deltagarnas vilja att medverka, samt att deltagandet är frivilligt och kan avbrytas. I och med att det första missivbrevet skickades, och sedan ytterligare en gång vid intervjuernas inledning, uppfylldes detta krav då deltagarna informerades om vilka vi var och vilken institution på universitetet vi läste vid, studiens syfte, vad vi förväntade oss av dem, att deltagandet var frivilligt samt hur lång tid intervjun skulle ta och att den skulle spelas in.

Samtyckeskravet innebär att den som genomför en studie måste inhämta deltagarnas samtycke till att medverka, vilket uppfylldes i och med den första kontakten med informanterna, då de efter att ha fått vårt brev själva anmälde sitt intresse att delta. Deltagarna informerades även om att de själva hade rätt att när som helst före, under eller efter att intervjuerna genomförts avbryta sin medverkan, utan att detta skulle medföra några frågor från oss om varför eller andra negativa konsekvenser. Ett etiskt problem eller övervägande gällande samtyckeskravet i denna undersökning uppkom i och med beslutet att skicka de inledande missivbrev till andra personer än de slutliga informanterna, vilket i många fall var deras chefer. Det kan vara önskvärt att nå varje individ direkt, för att undvika att personal exempelvis upplever press från sina chefer att delta (eller att inte delta) i undersökningen (Kvale 1997). Vad gäller detta fick vi helt enkelt lita på informanternas entusiasm och vår egen magkänsla vid mötena, samt tydligt informera om frivilligheten i deras medverkan.

I konfidentialitetskravet ingår att alla personuppgifter och annan känslig information vilken kan användas för att identifiera en person skall ges största möjliga konfidentialitet. I samband med transkribering och ytterligare bearbetning av materialet aidentifierades informanterna, de områden de verkar i samt andra personliga uppgifter. Namnen i denna uppsats är fingerade. Att utlova fullständig anonymitet var för oss dock inte rimligt, eftersom alla person- eller områdesnamn som nämndes under intervjuerna registrerats i ljudupptagningarna, vilket informanterna var medvetna om. Dessutom har i denna undersökning en betydande andel av de personer som är strategiskt ansvariga för de stimulansmedel undersökningen har sin utgångspunkt i deltagit, vilket är ett förhållande som också potentiellt innebär viss konfidentialitetskonflikt. Informanterna informerades vid intervjutillfällena om vad vi hade möjlighet att garantera gällande deras anonymitet.

Nyttjandekravet innebär att information som samlats in i och med informanternas medverkan i undersökningen inte får användas för kommersiella eller andra icke-vetenskapliga syften, utan enbart för forskningsändamål. Detta efterföljs och kommer från vår sida givetvis fortsätta efterföljas.

Slutligen vill vi säga något om intervjuens speciella situation, och att det för oss som genomför dessa undersökningar är viktigt att vara medveten om den påverkan den egna närvaron kan ha på informanten. Vi begär av informanten uttömmande reflektioner och får ofta ta del av högst personliga upplevelser och åsikter, samtidigt som den relation som uppstår mellan informant och intervjuare är kortvarig. Det är således viktigt att

hålla i medvetandet intervjusituationens inneboende maktasymmetri, vilket även Kvale (1997) betonar. Den ojämna maktbalansen mellan ”den granskande” forskaren och informanten blir än mer aktuell att motverka i vårt fall, eftersom vi dessutom varit två intervjuare. Genom sammanhangsmarkering, tillräcklig information och ett i allmänhet avväpnande och öppet sätt kan detta förhållande kanske motverkas något.

6.9 Metoddiskussion

Ämnet för denna studie är onekligen inte utan en enorm bredd. Vår ingång till ämnet, i syfte och frågeställningar samt de efterföljande intervjufrågorna, har dessutom varit av ett sådant slag att de öppnat för att fånga in informanternas alla tankar och möjliga uppfattningar om de aktuella begreppens betydelser, innehåll och associationer. Detta har medfört att intervjuerna många gånger kommit in på sidospår och diskussioner vilka i slutändan inte varit relevanta för undersökningens avgränsade område. Hade vi istället valt att avgränsa intervjuguidens frågor hade detta kanske i sin tur medfört att samtalet blivit mer fördjupat och fokuserat till tydligt avgränsade ämnen. Bredden har emellertid också varit en styrka, då studien således kunnat ha den explorativa ansats vilken möjliggjort för informanterna att associera fritt och bredda vårt och studiens perspektiv vad gäller berörda begrepp. Vi hade också i större utsträckning kunnat anpassa intervjuguiden efter fokusgruppsformatet, men ansåg samtidigt att de huvudsakliga frågorna redan var av en sådan öppen art att de med små omformuleringar kunde riktas mot en grupp snarare än en enskild informant.

De positiva och negativa effekterna av att utforma urvalskriterierna på ett sådant vis att informanterna hade en viss sorts homogenitet går också att diskutera. Med ett bredare urval, som att exempelvis inkludera informanter lägre ned i organisationerna eller personer vilka insatserna riktas till hade rimligtvis även det givit ett intressant och mest troligt annorlunda resultat. Dock ville vi försäkra oss om att de personer vi talade med hade dels ett öra mot marken i de områden som omfattas av satsningen, och dels hade sådana strategiska positioner vilka gör att de på ett eller annat vis måste förhålla sig till den terminologi som används i satsningens direktiv.

Som tidigare beskrivits hade en kvantitativ metod knappast kunnat generera ett sådant djup och sådana utvecklade resonemang som krävdes för att möta syftet i denna studie. Genom att använda kvalitativa metoder gavs informanterna det utrymme som behövdes för att fritt uttrycka sina upplevelser och erfarenheter, till skillnad från om exempelvis en enkätundersökning gjorts. Som också beskrivits i detta metodavsnitt har vi använt både enskilda intervjuer och en fokusgruppintervju som metod. Vid de enskilda intervjuerna gavs var och en av informanterna rimligtvis ett större utrymme att utveckla sina personliga tankar kring ämnet, och jämfört med metoden fokusgrupp kan informanterna upplevt en större frihet att inte känna sig hämmade av kollegornas närvaro. Dock var vi även intresserade av dynamiken mellan de individuella deltagarna i fokusgruppintervjun, och det sätt på vilket denna metod potentiellt ger upphov till mer organiska diskussioner informanterna emellan. Det är vid samtal med flera deltagare av betydelse vilka roller som finns inom gruppen, hur väl dessa personer känner varandra och huruvida det finns ojämlikheter att ta hänsyn till. Vi kunde märka att samtalet vid fokusgruppintervjun till en början var en aning trevande, men också att detta snart gick över i en öppen och dynamisk diskussion.

Vid två av de enskilda intervjuerna närvarade även ytterligare en person, vilket skulle kunna störa samtalet eller informantens vilja att tala öppet om sina upplevelser. Dock närvarade dessa personer enligt informanternas vilja, varför vi litade på att detta potentiella problem var något även de övervägt. Vi upptäckte inte heller att detta blev något problem. Våra respektive roller under intervjuerna (att den ena var mer aktiv och den andra mer passiv) var även det någonting vi övervägde noggrant. Vi ville delvis ha denna uppdelning av roller för att minska risken att informanterna skulle uppleva intervjusituationen som präglad av en ojämn maktbalans, och delvis för att den med en mer passiv roll skulle kunna koncentrera sig bättre på innehållet i samtalet i de fall den mer aktiva av oss riskerade att distraheras av att följa intervjuguiden, formulera följdfrågor eller liknande.

För informanternas skull hade vi också kunnat dela upp intervjuerna, och således hade bara en av oss närvarat vid varje intervju. Det hade också kunnat medföra att samtalet blivit mer intimt och kanske öppnare från informantens sida. Dock är det i detta avseende viktigt att ta hänsyn till vilka informanterna och ämnena för samtalet är. (Om de exempelvis varit unga individer drabbade av arbetslöshet hade mötet kanske varit av en mer känslig natur, varför intervjuarens förhållningssätt också behövt anpassas.) Som sagt ansåg vi det även vara en styrka att vi var två som kunde följa samtalet, vilket liksom nämnts också fungerade som ett slags intern reliabilitetskontroll.

7. Resultat och analys

I detta kapitel redogörs för de resultat vårt empiriska material genererat, och genom att belysa informanternas uppfattningar om begreppet utanförskap tolkas och analyseras detta resultat mot bakgrund av tidigare forskning samt vår teoretiska referensram. Vid meningskategoriseringen av materialet framkom ett antal teman vilka också legat som grund till indelningen av analysen. Dessa teman är utanförskap, delaktighet, arbete, kriminalitet, innanförskap, utanförskapsområden, stigmatisering och begreppets legitimitet.

7.1 Utanförskap

Begreppet utanförskap är i sig inte nytt, och kan ge upphov till en rad associationer rörande ett omfattande antal situationer och livsskeden. Davidsson (2009) redogör emellertid för hur begreppets användning successivt ökade inför valrörelsen 2006, då de politiska partierna i Alliansen inkluderade det i sin politiska retorik, och därmed också gav det en ny form med nya betydelser. Detta avsnitt introducerar informanternas beskrivningar av hur begreppet utanförskap kan uppfattas, vad det innehåller, och vem som egentligen kan sägas vara utanför. Anna beskriver utanförskap som först och främst avhängigt delaktighet i samhället, och säger också något om vem som kan identifiera denna delaktighet:

...för mig handlar utanförskap om du på ett eller annat sätt inte är eller upplevs vara en del av vårt samhälle. (Anna)

Förekomsten av utanförskap hos en individ kan alltså, enligt en tolkning av denna informant, avgöras antingen av individen själv, eller av någon annan. I och med detta perspektiv kan då potentiellt sådana situationer uppstå där en person utan identifikationer med ett utanförskap istället av andra kan avgöras vara utanför. Citatet belyser i och med

detta en subjektivitet gällande tolkningen av utanförskap, och vidare hur tolkningsföretrådet inte alltid förefaller tillhöra individen själv. Detta synsätt kan sägas överensstämma med hur begreppet i den politiska diskursen formats för att beskriva vissa individer och grupper (Davidsson 2009). Följande informant håller dock inte med om att någon annan person kan bestämma att en individ är i utanförskap:

Det är väl att man inte känner sig delaktig i samhället. [---] Utanförskap för mig är inte att det är någon som har bestämt att man är utanför utan att om man som individ känner att man inte är delaktig, då befinner man sig i ett utanförskap. (Elisabeth)

Enligt denna uppfattning av begreppet utanförskap är tolkningen alltså förbehållen den egna individens subjektiva upplevelse av sin egen situation. Även Stigendal et al (2013) menar att den individuella känslan av delaktighet är tätt förknippad med, och avgörande för, hur utanförskapet bör uppfattas. Det skulle i förlängningen kunna betyda att vad gäller just begreppet utanförskap finns lika många möjliga tolkningar som människor och situationer, av vilka var och en är lika verkliga och giltiga.

Det är när man inte känner sig delaktig i hur samhället fungerar eller... Vad jag kan använda samhället till, eller vad jag har för betydelse. Så det här med delaktighet tänker jag på då. Att man inte känner sig delaktig. (Johanna)

Flera av informanterna ger uttryck för liknande uppfattningar om att huruvida en person är utanför till stor del avgörs av den enskilda individens egen upplevelse om sin situation och roll i samhället. Den subjektiva upplevelsen framhålls alltså mer eller mindre av samtliga informanter. Även om detta, liksom nämnts, skulle kunna innebära att en mer precis allmängiltig definition av innehållet i begreppet utanförskap då blir svåravgjord, har samtliga informanter emellertid också någon vidare uppfattning om vilka faktorer eller individuella tillstånd som kan sägas rymmas i ett utanförskap.

För mig betyder ju det att man inte är en del av samhället, att man inte har tillgång till sina mänskliga rättigheter, ett arbete, att kunna försörja sig själv, kunna fatta beslut som rör mig och min familj. (Birgitta)

Birgitta förklarar att för henne inbegriper utanförskapet en brist på tillgång till grundläggande rättigheter och positioner vilka hon sammankopplar med individens makt att kontrollera sitt eget liv. Reella möjligheter att påverka sitt eget liv är, enligt Malmökommissionens slutrapport, en förutsättning för demokrati. Bristande sådana möjligheter innebär således en allvarlig demokratisk risk (Stigendal et al 2013). Att ha ett arbete och att således kunna försörja sig själv framträder i detta citat som mer specifika faktorer, men Birgittas definition av att inte befinna sig i utanförskap vidgas också av att hon framhåller handlingsutrymmet att fatta beslut om sitt och sin familjs liv som viktigt. Christer resonerar kring hur förekomsten av utanförskap kan avgöras:

Delvis tror jag det är väldigt individuellt, om man känner sig utanför eller inte känner sig utanför. [---] Utanförskapet blir för mig att man står utanför det allmänna, den allmänna gemenskapen, i form av till exempel brist på arbete eller brist på integration... Sjukdomar, miss-

bruk och allting annat sådant är också involverat i det. Men att inte vara med, är utanförskap. (Christer)

Även denna informant tillmäter individens egen känsla av att vara utanför eller inte vikt, men öppnar också för möjligheten att tolkningen skulle kunna göras av andra i och med formuleringen ”delvis”. Den egna tolkningen av begreppet belyser bristen på arbete som en anledning till utanförskap, och brist på integration som en annan. Formuleringen bjuder emellertid utrymme även till andra möjliga anledningar, då arbetslösheten enligt Christer är ett exempel bland flera (som sjukdomar och missbruk) på en bidragande faktor i utanförskapet. Samma informant utvecklar sitt resonemang på följande vis:

Samhällen bygger väldigt mycket på någon sorts gemenskap i den bemärkelsen att vi har gemensam skola, vi har dagis ihop, vi har arbeten ihop, till viss del har vi fritidsintressen ihop som tar sig uttryck på många olika sätt. Och deltar man inte i det, i de strukturerna eller i de sociala sammanhangen så är det ju lätt att hamna utanför, att vara en människa utanför. (Christer)

Informanten lyfter i detta citat återigen arbetet som viktigt, samt betydelsen av deltagande i samhälls- och välfärdsapparaters gemenskaper, såsom skola och dagis. I detta uttalande ges också en mer komplex bild av utanförskapet som avhängigt en rad samhälleliga gemenskaper, där den minsta gemensamma nämnaren för att undvika utanförskap närmast kan uttydas som närvaron av social interaktion. Vad gäller integration, vilket Christer också nämner, kan den sägas vara beroende av just gemenskap, i meningen att integration kommer till stånd då olika individer eller grupper knyts samman i en heterogen, men helhetlig gemenskap (Putnam 1996). Integrationen är således gemensam.

Flera informanter uttryckte under intervjutillfällena mer eller mindre skepsis mot att på ett självklart eller onyanserat vis använda utanförskapsbegreppet, och ifrågasatte dess användning och tolkning. Johan var en av de informanter som åtminstone i någon mån önskade undvika användningen av begreppet i sitt arbete:

För att hamna i komplett utanförskap som person så blir man ju egentligen totalt isolerad i sitt liv då någonstans, alltså... Tappar man arbete, om man inte har någon familj, om man tappar både bostad och alla de här olika tillhörigheterna så är man ju inte med på många utav arenorna. [---] Inkludering, pratade vi om, som ett begrepp på flera arenor, och så lade vi på arbete, bostad, utbildning, familj, föreningsliv, politik, fritid, kultur och konsumtion. (Johan)

I den inledande delen av detta uttalande ger informanten uttryck för en sådan osannolik eller i alla fall ovanlig livssituation han anser nödvändig för att benämningen utanförskap ska vara befogad. I likhet med andra informanter förefaller Johan vara av uppfattningen att förekomsten av social samvaro med den egna omgivningen kan vara avgörande för huruvida en individ riskerar hamna i utanförskap. Davidsson (2009) menar i sin analys av språkbruket kring begreppet att utanförskapet framträder som ett statistiskt individuellt tillstånd; antingen är man i utanförskap eller så är man det inte, enligt den politiska retoriken. Johan formulerar emellertid en typ av gradering av utanförskapet i och med formuleringen ”komplett utanförskap”.

Vidare beskriver han hur man på den egna arbetsplatsen föredragit att tala om begreppet inkludering, vilket är ett begrepp som liknar integration på så vis att det avser en sammanfogning av olika delar (Putnam 1996). Johan fyller inkluderingen med ett antal ”arenor” som sedan kan användas som grund för graden av delaktighet i samhälleliga gemenskaper. Även här lyfts arbete och utbildning fram, men liksom andra informanter betonar Johan även vikten av en rad andra sociala gemenskaper, och framhåller förekomsten av dem som likvärdiga bidragande faktorer för en ökad grad av samhällsinkludering.

7.1.1 Delaktighet

Av de i det föregående avsnittet redovisade resultaten går att utläsa att samtliga informanter talar mer eller mindre direkt om brist på delaktighet (även ’del av’ eller dylikt) som en huvudsaklig eller övergripande orsak till utanförskap. Delaktighet i bland annat arbete, skola, fritid samt andra sociala sammanhang och i mindre utsträckning preciserade gemenskaper förefaller viktigt. Stigendal et al (2013) beskriver delaktighet eller deltagande som en strukturell aspekt av samhällsintegration, där tillit till omgivning och samhälle fungerar som en kognitiv aspekt. Detta tydliggör också hur delaktighet bör uppfattas som ett högst ömsesidigt förhållande, vilket flera av informanterna också ger uttryck för. I följande citat uttrycks fortsatt delaktighet som någon sorts motsatstillstånd till utanförskap, samtidigt som möjligheten till att ”ta del av samhället” begränsas av för individen i fråga utomstående krafter.

Det är ju för att den inte får ta del av samhället, så att säga. Man hamnar ju i utanförskap när man inte blir en del av samhället. (Elisabeth)

I min värld handlar det om en person som inte är delaktig och inte ges möjlighet att påverka sitt eget liv. (Christer)

De båda ovanstående citaten erbjuder ytterligare exempel på hur många av informanterna låter vissa formuleringar (”inte får ta del” respektive ”inte ges möjlighet”) i deras definitioner av begreppet utanförskap antyda hur delaktigheten åtminstone inte enbart ägs av individen själv. Nedanstående informant beskriver på ett liknande vis som övriga hur individens egen subjektiva känsla eller bedömning avgör huruvida hen befinner sig i ett utanförskap, medan makten eller nyckeln till detta tillstånd står utom individens räckhåll.

Huvudsakligen är det en subjektiv upplevelse, att inte få vara med. (Josephine)

Vidare tydliggörs i och med formuleringen ”att inte få” ett förhållande där den som är utanför inte av egen vilja bibehåller denna position, utan snarare kontinuerligt stängs ute av andra makter. En dimension av de tillstånd informanterna återkommande använder som motsatser till utanförskapet, såsom att vara med, att vara en del av, inkludering och framför allt delaktighet, är att deras respektive definitioner beskriver ömsesidiga förhållanden; en individ som är med eller delaktig är det tillsammans med andra. Stigendal et al (2013) beskriver, liksom nämnts, alltså delaktigheten som en aspekt av integration. Vidare belyser Putnam (1996) att samhällsintegration fungerar genom att åtskilda sociala nätverk överbryggas, och beskriver således en gemensam process. Följande infor-

mant tydliggör ytterligare vikten av en jämlik eller ömsesidig gemenskap, men även av det ömsesidiga ansvaret:

Vi pratar ju väldigt mycket om inkludering och medskapande som ett sätt att bryta utanförskapet och öka delaktigheten. Och då gäller det ju också att dela makt och ansvar. [...] Jag skulle egentligen vilja värja mig emot begreppet delaktighet för... för mig betyder delaktighet att jag säger att du får vara delaktig i denna biten men inte i något annat. Jag skulle hellre se det som ett medskapande, som att man tillsammans gör och skapar saker. (Anna)

Enligt Anna räcker inte ordet delaktighet till för att tillräckligt understryka ömsesidigheten i åtagandet att skapa och upprätthålla samhälleliga strukturer och gemenskaper, och som en följd väljer hon istället ordet medskapande. Samtidigt visar detta förtydligande ett avståndstagande från ett upplevt eller tänkt ojämmt maktförhållande, där en individ i utanförskap tillåts delta i tydligt avgränsade gemenskaper likt på lån. I och med detta framgår liksom hos andra informanter upplevelsen av att makten till delaktighet och inkludering i många fall är exklusivt förbehållet vissa aktörer, men också att ansvaret för att öka delaktigheten eller medskapandet är en gemensam angelägenhet. Liksom samhällsintegration är beroende av en överbryggning mellan individer eller grupper, är denna sammanfogning beroende av nätverkens överbryggande sociala kapital (Putnam 1996). Detta kapital kan se olika ut, och vara olika starkt i olika sociala grupperingar, och således kommer olika enheter att ha olika förutsättningar för gemenskapandet. Genom att återvända till ett tidigare uttalande av en annan informant, Johan, ges ytterligare perspektiv på maktförhållandet vad gäller individens möjlighet till delaktighet:

Inkludering, pratade vi om, som ett begrepp på flera arenor, och så lade vi på arbete, bostad, utbildning, familj, föreningsliv, politik, fritid, kultur och konsumtion. (Johan)

De arenor Johan nämner liknar de faktorer de flesta informanterna framhåller som viktiga för att undvika utanförskap, medan det aktiva valet av begreppet inkludering framför utanförskap på ett mer explicit vis uttrycker hur makten till delaktighet eller utanförskap är beroende av ett för individen utomstående handlande: En individ är själv utanför, medan hen inkluderas av någon annan eller något annat. Inkludering sker i den sociala interaktionen, i mötet, medan utanförskap beskriver en åtskillnad och utebliven interaktion.

Törnquist (2005) gör kopplingen mellan integration och demokrati, och menar att kunskap (genom tillräcklig information) och en känsla av delaktighet bör ses som grunder i ett normalt deltagande i samhällslivet. Därför är det viktigt att förväntningarna på individen gällande detta också förblir rimliga, då förväntningar om ett mer aktivt deltagande som går utöver denna normalitet enligt Törnquist bör ses som en politisk förskjutning av ansvar nedåt i samhället då något inte fungerar som det ska. Denna meningsväxling mellan två av deltagarna i fokusgruppintervjun belyser vidare två något olika perspektiv gällande rimlig ansvarsfördelning kring att motverka utanförskap och öka möjligheten till delaktighet:

Och sen måste det finnas en vilja, säger jag. Det räcker inte med fina ord, utan det måste finnas en rejäl vilja att möta andra människor... Det måste liksom finnas på riktigt. (Jennie)

Men det måste ju vara ömsesidigt. (Johanna)

Jaja, men... Vi har ändå makten. Vi sitter ju här med kontakterna. (Jennie)

Genom denna dialog gestaltar Johanna och Jennie på ett talande sätt en uppdelning mellan "vi" innanför och "de" utanför. Johanna menar att ansvaret för delaktighet eller "att mötas" åligger båda de tänkta parterna, medan Jennie gör en viktig poäng av att det är "vi" som har makten att åstadkomma ökad delaktighet. I samband med tydliggörandet av detta förhållande poängterar Jennie även hur makten till förändring är förlagd enbart innanför gränsen mot utanförskapet. Makten kan enligt Jennie bestå av kontakter, vilket signalerar att ett socialt nätverk med ett tillräckligt överbryggande kapital är en förutsättning för att möjliggöra delaktighet (jämför Putnam 1996).

7.1.2 Arbete

I detta avsnitt återges och analyseras informanternas uttalanden kring synen på arbete, dess betydelse för utanförskapet samt individuella och strukturella förutsättningar för arbete och annan sysselsättning eller samhällsdelaktighet. Samtliga informanter återkommer flertalet gånger till betydelsen av arbete som motverkande utanförskap, och som en viktig faktor för individens möjligheter till delaktighet. Även Törnquist (2005) identifierar arbetet som en betydelsefull inkörsport i det svenska samhället, men menar också att detta måste ses ur ett kulturellt och historiskt perspektiv, snarare än att arbetets betydelse betraktas som en naturlag. Informanterna tillfrågades bland annat om motsatsen till utanförskap, och i dessa sammanhang lyftes många gånger just arbetet.

Det innebär för mig att jag blir respekterad, väl bemött, att jag känner att jag liksom har ett värde som människa och att du möter mig med respekt. Och det är ju egentligen sorgligt att jag skall behöva ha ett arbete och någon sorts status för att få det bemötandet. [---] Det borde räcka med att vara människa, men så är det ju inte. [---] Vi mäter ju varandra på något vis liksom när vi möts. (Birgitta)

Birgitta gestaltar på ett talande vis hennes uppfattning om betydelsen av att ha ett arbete för individens ställning i samhället. Att bli respekterad och väl bemött är följder av att vara delaktig, och likaså "att ha ett värde". Således innebär, enligt en tolkning av detta, en position i utanförskap att interaktionen med andra människor, eller kanske med samhällets institutioner och myndigheter, saknar dessa element av grundläggande respekt. Även Beck (1998) identifierar arbetet som den nya modernitetens viktigaste värde, och hur avsaknaden av ett arbete har ödesdigra konsekvenser, både för individens självbild och vår bild av varandra. Detta innebär rimligtvis ytterligare svårigheter för individen att komma i arbete. Birgitta konstaterar också att vi mäter varandra. Ordvalet att "mäta" är i detta sammanhang viktigt, då just denna mätning, gjord av andra snarare än individen själv, kan tolkas som en förbehållen rätt att avgöra andras varande eller icke varande i utanförskap. Arbetet är, enligt Birgitta och även andra informanter, den kanske viktigaste faktorn i mätningen.

Det är ju en del av vår identitet som nästan är det första vi frågar om. Var kommer du ifrån eller vad jobbar du med? Så är det ju i vårt samhälle. Vårt värde räknas ju liksom i vad vi presterar. (Birgitta)

Återigen nämner Birgitta uppfattningen av människans ”värde” som avhängigt förekomsten av ett arbete, och målar härmed upp en bild av ett samhälle där människor är olika värdefulla och indelade i relation till detta. Vidare är arbetet, enligt Birgitta, en del av vår identitet. Beck (1998) menar att arbetets allt större betydelse för identiteten kan härröras till individualiseringens frigörelse från de traditionella tillhörigheterna (klass och familj etc.). I och med detta har identifikationspunkterna förändrats, och Beck beskriver hur individen istället blivit beroende av arbetsmarknaden i formandet av den egna identiteten. I sådant fall är det en rimlig tanke att även avsaknaden av ett arbete kan ha betydelse för identitetsbildningen, vilket Birgitta också uttrycker genom att tycka sig kunna se hur vårt värde, och följaktligen värdet av den egna identiteten, beror på arbetssituation.

Klart står att arbetet enligt informanterna är mycket viktigt. Samtidigt råder också en mening om att arbetsmarknaden är i omvälvande förändring, vilket har följden att individens möjligheter till traditionella arbetsformer begränsats och fortsätter att begränsas (Beck 1998; Stigendal et al 2013). Med arbetets betydelse för vårt värde och vår identitet som bakgrund får det sägas vara ett rimligt antagande att den förändrade arbetsmarknadens minskade möjligheter ger upphov till en konflikt. Även om informanterna är överens om att arbete är centralt, finns också flera uttalanden rörande ur vilket perspektiv, eller på vilken strukturell nivå, arbetslösheten samt dess orsaks- och förklaringsmönster bör ses.

...att man saknar arbete, ingen bostad kanske eller någonting annat sådant, så tror jag också att det faktiskt handlar delvis om att man måste själv... Det handlar inte bara om hur man har det, det handlar också om hur man tar det. Var och en har också ett eget ansvar att försöka ta sig in. Ingen är ett offer. (Christer)

Christer lyfter perspektivet att individen har ett eget ansvar att ”försöka ta sig in”, och att var och en måste se till sin egen position. Dock uttrycker han även att detta individuella ansvar gäller ”delvis”, och låter det således även handla om ”hur man har det”. Christers delade syn på ansvaret går igen även hos andra informanter, vilka likt Christer samtidigt lyfter in strukturella påfrestningar på individens möjligheter och det individuella ansvaret för den egna situationen.

Det är inte så att vi saknar åtgärder och verksamheter och arbetsförmedling och ungdomsprojekt och allt möjligt, men varför de här personerna som vi letar upp inte bara går dit, liksom... Det är det som är någon sorts... utanförskapsmur, för mig. (Jennie)

Jennie ser ett strukturellt ansvar, och att samhällseliga åtgärder behövs för att ge fler människor möjlighet till sysselsättning. Vidare belyses i detta citat även det individuella ansvaret att faktiskt ta del av det som erbjuds, då informanten lyfter sin förvåning över att den individuella viljan eller handlandet inte alltid tycks förekomma. I och med användningen av ordet ”utanförskapsmur” nyanserar dock Jennie bilden av ansvaret för förändring som fördelat till den ena eller andra parten. Förekomsten av en mur ger i

stället en bild av att det rör sig om en ömsesidigt bristande kontakt, vilken försvårar kommunikationen mellan aktörerna på murens båda sidor.

Och tänker man på de enskilda människorna och om man ser på den välfärden vi har i Sverige så borde vi ju kunna erbjuda mer, och kunna ha mer delaktighet från de här grupperna. (Jennie)

Det borde vara möjligt att med välfärdsmedel skapa bättre förutsättningar för delaktighet, anser Jennie, och uttrycker i och med detta återigen hur det samhällseliga ansvaret omfattar skapandet av möjligheter för delaktighet på arbetsmarknaden. Under lång tid har välfärdsbygget betonat den nationella politiska nivåns ansvar att tillförsäkra medborgarna trygghet och försörjning. Dock menar Stigendal et al (2013) att detta, i och med efterindustrialismens utveckling och välfärdsapparatens tillbakagång, minskat i betydelse. Därför har kanske inte välfärden längre de förutsättningar Jennie efterlyser. Följande dialog, i vilken Jennie fortsätter sitt resonemang tillsammans med en annan deltagare i fokusgruppintervjun, ger ytterligare inblick i hur förhållandet mellan individ och samhälle kan förstås:

Att folk kan vara delaktiga och kan bidra. Då tänker jag också på det här ekonomiska, att man kan bidra och betala sin skatt och få sin lön och vara självständig. (Jennie)

Ja, det är ju liksom på individnivå. Sen varför det blir ett samhällsbekymmer har ju mer att göra med strömningar i det större perspektivet. (Maria)

I denna diskussion lyfter Jennie fortsatt att fler individer bör kunna göras delaktiga i arbetslivet, medan detta ges en bakgrund av hennes tidigare identifiering av en upplevd mur mellan samhällseliga åtgärder och de individer dessa ämnar nå. Hon får sedan även medhåll från Maria, som dock också anser att samhällsbekymret arbetslöshet måste förstås ur ett större perspektiv. Att strukturella förutsättningar har betydelse för individens möjligheter på arbetsmarknaden kan knappast förnekas (Stigendal et al 2013; Törnquist 2005; Beck 1998).

Dock finns det även individuella förhållanden som kan påverka möjligheterna till jobb. Stigendal et al (2013) identifierar de grupper som i störst utsträckning drabbas av ett minskat antal arbetstillfällen som unga utan utbildning och invandrare som missat delar av skolgången eller kommit till landet i vuxen ålder. Anna ser också brister i utbildningsnivån som en betydelsefull förklaring till bristande delaktighet:

Den problematik som vi ser mycket i [området] idag är ju utifrån låga resultat i skolan och därmed mycket sämre möjligheter att faktiskt ha en naturlig del i vårt samhälle. (Anna)

Ett av kriterierna regeringen utformat för att identifiera det de kallar utanförskapsområden berör dessa områdens sämre skolresultat (Arbetsmarknadsdepartementet 2012). Anna ser dessa låga resultat som betydelsefulla för individens större svårigheter att skaffa sig högre utbildning eller arbete, och i förlängningen att vara delaktig i samhället. Även Birgitta belyser utbildning och rätt kompetens som viktigt, men lyfter också strukturella diskriminerande faktorer vilka kan begränsa en individs möjligheter:

Det finns ett gap mellan människors kompetens och vad arbetet kräver. Det finns ett verkligt gap. Men när det inte finns ett gap så beror det på strukturell rasism skulle jag säga. Och det är gapet vidgas av att ojämlikheterna ökar. (Birgitta)

Det gap som informanten hävdar finns på arbetsmarknaden och vilket denne menar härrör ifrån en brist på rätt kompetens hos de arbetssökande identifieras även i Arbetsförmedlingens prognos för arbetsmarknaden 2013-2015, vari man lyfter upp just detta problem och ser en stor risk i att inte överbrygga detta gap (Arbetsförmedlingen 2013).

Genom att använda och koppla både strukturell rasism och arbetslöshet till utanförskap finns risken att den strukturella rasism som även existerar inom arbetslivet hamnar i skymundan. I rapporten *Arbetslivets (o)synliga murar* (SOU 2006:59) talas det om ett utanförskapets metaforik. Problematiken rapporten tar upp visar på risker med att använda en rumslig föreställning om utanför och innanför, då risken för att hamna utanför kan begränsa individens utrymme att verka mot diskriminering inom arbetslivet. Detta eftersom alternativet till en plats på arbetsmarknaden är att vara utanför densamma. När då nyckeln till integration i samhället sägs finnas i arbetslivet, finns samtidigt risken att hamna i, och acceptera, en underordnad position i arbetslivet.

Strukturell rasism är att inte få jobba, att inte få användas på den kompetensnivå man har på grund av fördomar. (Birgitta)

I ovanstående citat visar Birgitta på de två skilda arenorna utanför respektive innanför arbetsmarknaden, där etnisk diskriminering förekommer inom båda. Dock är det endast i citatets första sats, ”strukturell rasism är väl att inte få jobba” - när en individ står utanför arbetsmarknaden, som utanförskapsbegreppet enligt Davidsson (2009) bär en politisk problemdefinition. Elisabeth identifierar också vissa strukturella hinder för den enskilda individens möjligheter, men lyfter samtidigt den individuella viljan som avgörande:

Egentligen tror jag att det är individen, många gånger, som väljer att inte vara med. Sen finns det vissa spärrar och vissa hinder som gör att man inte kommer in på arbetsmarknaden [...] men jag tror att man också bestämmer sig själv för att befinna sig i ett utanförskap. Så det ligger mycket på individen, det tror jag. (Elisabeth)

Elisabeths uppfattning om individens ansvar gör gällande att det hos vissa individer tycks finnas en ovilja att delta i arbetslivet, och ett aktivt val att ”befinna sig i ett utanförskap”. Denna betoning på individuella faktorer stämmer till stor del överens med hur utanförskapsbegreppet i den politiska retoriken indirekt kommit att definieras som en uppsättning individuellt förankrade egenskaper, i och med hur man i direktiven för att motverka utanförskapet fokuserar på att ge individen ökade incitament till ett arbetslivsdeltagande (Davidsson 2009). Följande informant fokuserar mindre på den individuella viljan:

Det finns också den del av utanförskap som mer handlar om när man hamnar mellan stolarna utifrån tuffare regler både på arbetsmarknad men också i försäkringssystemen, där man också på ett annat sätt hamnar utanför samhället. (Anna)

Anna beskriver hur individens möjligheter till delaktighet begränsas av ”tuffare regler” i försäkringssystemen. Med försämrade ersättningar inom socialförsäkringssystemen minskar tryggheten för arbetstagarna (Stigendal et al 2013). Arbetslöshet blir i och med att det så starkt förknippas med utanförskap ett större hot mot individen, eftersom innanförskap är förbehållet dem som har ett arbete. När vi ber Anna utveckla resonemanget menar hon att denna otrygghet inte bara påverkar individen utan hela samhället.

Ja, att samhället i stort, att skyddet fungerar om det skulle behövas och kanske det absolut viktigaste vilket förtroende man har för att samhället fungerar när det skall fungera. Och där har vi en del i det som upplevs som utanförskap idag, att man har bristande förtroende för samhället och offentliga funktioner och verksamheter och det är en fara för oss. För oss alla. (Anna)

Anna pratar om det problematiska i enskilda individers ”bristande förtroende för samhället och offentliga funktioner och verksamheter”, vilket tangerar Putnams (1996) huvudtes. Hans teori angående människors tillit till varandra i samhället drar slutsatsen att en svag tillit och därmed ett svagt socialt kapital har inverkan på hela samhället. Likaså beskriver Stigendal et al (2013) individens tillit till sin omgivning som avgörande för att ett samhälle ska fungera demokratiskt. Nedan beskriver Birgitta utestängning som ett hinder för individens etablering i samhället:

Utestängningsmekanismer pratar man ju om. [---] Ja, att vara utestängd från bostadsmarknaden, arbetsmarknaden. Det är väl en annan sida av myntet - att vara i utanförskap. Att man är utestängd. (Birgitta)

Att ta steget in på bostadsmarknaden och att få möjligheten till ett eget första boende, förutsätter ofta att individen först kommit in på arbetsmarknaden. I utanförskapsområden är skolresultaten lägre än genomsnittet och barn som går i dessa skolor får inte de förkunskaper som krävs för att fortsätta studera eller komma in på en arbetsmarknad som i allt högre grad präglas av jobb som ställer krav på rätt utbildning.

När ju då idag... när andra elever väljer andra skolor för att de, för de hamnar i en mer gynnsam skolmiljö, fast det kanske totalt sett inte är bra. (Birgitta)

Hos flera informanter råder en sorts ambivalens mellan att å ena sidan mena att fler enskilda individer bör kunna komma i arbete och därmed få möjlighet till större delaktighet, och å andra sidan att det finns bakomliggande strukturella utanförskapande barriärer vilka förhindrar individens möjligheter.

Arbete handlar alltså, enligt informanterna, om ett delat ansvar och ett gemensamt problem. Det kan också, vilket Maria belyser, sägas handla om olika nivåer i samma problematik. Ingen är, som Christer uttrycker det, ett offer. Emellertid menar Törnquist (2005) att arbetslösheten är ett generellt socialt problem beroende av samhällsövergripande strukturella förhållanden, och medan arbetslöshet förekommer hos enskilda individer, gör inte detta den till ett individuellt ansvar. Beck (1998) menar att en diskursiv individualisering av sociala skillnader bidragit till att strukturella problem eller systemfel i medvetandet kan komma att omtolkas som individuella misslyckanden, och att ar-

betslösheten på så vis uppfattas som en personlig egenskap. Birgittas tal om identitet och värde som beroende av arbete kan förstås i sken av detta, och Beck skriver också att "[t]ill följd av individualiseringen tynger massarbetslösheten människor som vore den ett personligt öde." (Beck 1998, s. 147.) Den frustration Jennie uttrycker över att inte lyckas nå enskilda individer kan också, till viss del, tolkas mot denna bakgrund, i sådant fall självbildens formande efter det personliga ödet arbetslöshet ger upphov till djup skuld och skam, vilka i sin tur innebär ytterligare hinder för individen.

7.1.3 Kriminalitet

Enligt Davidsson (2009) har utanförskapsbegreppet i den politiska retoriken kommit att knytas till både invandring, bidragsberoende och kriminalitet. I diskussionerna kring utanförskap och utanförskapsområden berörde även de flesta informanter ämnet kriminalitet, om än med något olika perspektiv. I de resonemang informanterna förde framträder en bild av hur det eventuella förhållandet mellan utanförskap och kriminalitet kan förstås.

Det ser vi ju, kan jag tycka, en del såna där utanförskapsgrupper. Där tycker jag att det kan vara rätt att säga utanförskap, och då tänker jag exempelvis på en del typ motorcykelklubbar som lever... De sätter sig över lagen, och de bryr sig inte om samhället och sätter sig själva helt bredvid. (Johan)

Johan, som också uttryckt skepsis mot utanförskapsbegreppet, menar att i sådant fall det rör sig om kriminella grupperingar eller sådana sociala sammanhang där individer aktivt ställer sig vid sidan av samhällsgemenskapen kan man tala om ett slags självvalt utanförskap. Sociala nätverk som uppträder som avståndstagande gemenskaper präglas ofta av ett starkt sammanbindande socialt kapital, medan det överbyggande kapital som knyter samman olika nätverk saknas (Putnam 1996). Detta innebär negativa konsekvenser för möjligheterna till samhällsintegration. Att vissa grupper sätter sig över lagen, som i Johans exempel, visar att det inte finns något utbyte av normer mellan dem och majoritetssamhället.

Det finns väl någon sorts konsensus vad som är så att säga innanförskap och vad som är statusmarkörer, vad som är eftersträvansvärt. Sen finns det väl alltid motmarkörer och då har vi väl dom här kriminella gängen, MC-kulturen så va. Så det finns ju alltid subgrupper men någonstans är det väl så att det är eftersträvansvärt med villa, Volvo och vovve - Svensson. (Birgitta)

Birgitta kopplar ihop utanförskap med subgrupper, vilka valt en annan livsstil med andra prioriteringar och markörer än majoritetsbefolkningen. Samtidigt uttrycker Birgitta att innanförskapsmarkörerna för de flesta ändå är eftersträvansvärda, och att inte heller detta utanförskap enbart bör förstås som självvalt. Birgitta fortsätter genom att resonera kring val, och säger följande om hur valmöjligheter blir tillgängliga för individen:

...framförallt om man vet hur man skall överleva. Och sen kanske man tar olika strategier. Det finns väl många som påstår att de här

kriminella grupperingarna valt andra strategier. Så enkelt tror ju inte jag att det är... (Birgitta)

I detta citat menar Birgitta att människor har åtkomst till olika strategier för överlevnad. Vidare uttrycker hon att kriminalitet inte bör betraktas som ett aktivt vägval, utan att vägen in i kriminalitet snarare kan förstås utifrån en komplex uppsättning förutsättningar och möjligheter. Kriminalitet kan då, enligt Birgitta, förstås som en överlevnadsstrategi.

Det finns ju ett helt annat kriminellt sammanhang. De är ju väldigt inne i sitt sammanhang. Det är vi som är utanför. (Josephine)

Även Josephine uttrycker att kriminella grupperingar kan sägas ingå i ett ”helt annat” sammanhang, och kan på så vis sägas vara utanför samhällsgemenskapen. I och med att Josephine visar på möjligheten att byta perspektiv, och i stället se dessa sammanhang som ett slags egna innanförskap, framträder emellertid också en bild av ett samhälle med isolerade öar av olika grupperingar. Att hänvisa det hot kriminalitet per definition utgör till enskilda grupperingar och områden kan enligt Beck (1998) vara ett sätt för majoritetssamhället att distansera sig från problemet och därmed också förlägga ansvaret utanför det egna sammanhanget. På så vis görs kriminaliteten helt fränkopplad och oberoende av samhället och de förutsättningar samhället erbjuder.

Men sen kan man ju också tänka sig att det är svårt att förstå hur utanför man kan vara. Hur stora delar av de vi träffar... hur de kan ha missat allt detta. Alltså, kan vi tycka då. Eller, kan majoriteten tycka. Lite så där... det totala glappet, att man kanske inte ens förstår hur långt ifrån de är mainstream... (Maria)

Maria ställer sig frågande inför det djup av utanförskap hon menar finns hos vissa grupper, och öppnar därmed för tolkningen att utanförskap inte bara är ett statistiskt tillstånd, utan att det även finns olika nivåer av utanförskapet. På så vis menar Maria att det finns ett glapp mellan majoriteten och de individer och grupper som befinner sig längst från ”mainstream”, och identifierar på så sätt också en bristande samhällsintegrering. Även Anna associerar utanförskapet med kriminalitet:

Vi har parallella maktstrukturer i [området] som är en del av den kriminella verksamheten men också tar över det offentliga utrymmet. Och en del av anledningen till att man hamnar i de kretsarna är ju också ett utanförskap. Där man upplever att man inte får vara med där vi andra är med. (Anna)

Anna uppger, likt andra informanter, att det offentliga utrymmet i viss mån präglas av kriminell verksamhet, vilken är en del av områdets parallella maktstrukturer. Dock väljer Anna att, snarare än att formulera kriminaliteten som en typ av utanförskap, se den som ett resultat av utanförskap, och en brist på tillträde till innanförskapets delaktighet. Törnquist (2005) beskriver hur den kriminalitet som förekommer i utsatta stadsdelar enbart kan förstås som en effekt av fattigdom. Med detta perspektiv finns inte förklaringen till utanförskap i kriminalitet, utan i begränsade valmöjligheter till följd av ett otillgängligt innanförskap.

7.2 Innanförskap

Diskussionen de olika informanterna för kring makt- och ansvarsfördelning gällande möjlighörandet av delaktighet, inkludering och samhällsintegration innehåller, i likhet med utanförskapsbegreppet, en implicit polarisering mellan ”de” som informanterna uppfattar som utanför och samhällsgemenskapen innanför. Genom att lyfta denna uppdelning eller kategorisering tydliggörs också att det rör sig om två möjliga positioner, och att förekomsten av ett utanförskap också förutsätts av ett motsatsförhållande. Vid intervjutillfällena tillfrågades även informanterna om just vad motsatsen till utanförskap är.

Det är ju jättelätt att svara innanförskap där men motsatsen [till utanförskap] blir då för mig att man har möjligheter att påverka sitt eget liv. [---] När man ser sina egna möjligheter och tar dom så blir det en positiv spiral och det är väl egentligen formeln för motsatsen till utanförskap. (Christer)

Christer antyder till en början att han helst inte använder innanförskap som en självklar motsatsposition till utanförskap, och väljer att definiera innehållet i icke-utanförskap som att ha möjlighet att påverka sitt eget liv. Samtidigt antyder han genom att först nämna för att sedan undvika begreppet innanförskap att det är en benämning vilken skulle kunna användas. Vad som sedan följer är en formel för individen att bryta utanförskapet; att se och ta de möjligheter man har.

...den viktigaste andemeningen i portalparagrafen i socialtjänstlagen handlar om att stärka människors resurser, och i den meningen så tolkar jag in i det att man så att säga inte skall ställas utanför, utan prata om innanförskap. För det handlar om att ge människor möjligheter att ta del av samhällslivet, med de förutsättningar var och en går in med, för alla har olika förutsättningar av olika anledningar. (Christer)

Genom detta uttalande väljer Christer att vända på resonemanget, vilket istället koncentreras till innanförskapets möjligheter. Därmed belyses också sambandet mellan benämning och bestämning, då Christer uttrycker en motvilja mot att genom negativa benämningar ställa någon utanför. Snarare än att i detta fall tala om att en individ befinner sig i utanförskap, påvisar valet att i stället enbart tala om innanförskap en markering vilken tonar ned den polariserande effekten av att benämna två motsatstillstånd. På så vis, menar Christer, kan villkoren för att få del av samhällslivet anpassas efter varje individs unika förutsättningar. Även följande informant tillfrågades om vad som är motsatsen till utanförskap:

Innanförskap. (Skratt.) Nej... Det är ju när man känner sig delaktig. (Elisabeth)

Flera av informanterna uttryckte likt Elisabeth att användningen av begreppet innanförskap kan uppfattas som ovanlig eller till och med absurd och banal. Detta kan tolkas som att utanförskapets motsatsposition inte kommuniceras på samma sätt eller i lika stor omfattning. Informanternas definitioner av människor i utanförskap medger ofta en mer eller mindre tydlig ram i vilken dessa individer passar in. När motsatsen ska beskrivas

föredrar de flesta att i stället benämna vissa värden, individuella handlingsutrymmen och aspekter av ett samhälleligt deltagande, där mycket liknar det informanterna anger som bristområden i sina definitioner av utanförskap. I Davidssons (2009) diskursanalys framträder integration (av vissa individer och grupper) som motsatsen till utanförskap, alltså ett begrepp vilket till sin form inte inbegriper samma beskrivning av en livssituation. I följande citat tydliggörs hur informanten uppfattar normalitet som en motsats till utanförskap:

...ett socialt nätverk, en välfungerande familj, att mamma och pappa går till jobbet varje dag är en otroligt viktig faktor för att få en normalitet och vara som andra. (Anna)

I talet om innanförskap, i detta fall relaterat till barns upplevelser av sin situation, beskriver Anna hur nätverk, familj och arbete fungerar som normalitetsindikatorer. Genom att tala om normalitet belyses inte enbart det begreppsliga förhållandet mellan innanförskap och utanförskap som motsatstillstånd, utan även de två positionernas egenskaper; normal respektive avvikande. Med begreppsanalysens termer formas utanförskap till ett avvikande tillstånd genom att det kontrasteras mot innanförskapets normalitet. Enligt Putnam (1996) är sociala nätverk (vilka i del utgörs av familj och arbete) viktiga för det individuella och kollektiva sociala kapitalet. Om utanförskapet definieras med bristande sociala nätverk i förhållande till "det normala" innebär detta ett resursmässigt ojämlikt maktförhållande mellan utanförskap och innanförskap.

Innanförskap är ju inget ord man använder men det är väl att man känner att man har ett människovärde, att man har en självständighet. Att man har vissa valmöjligheter skulle jag säga. (Birgitta)

Birgitta konstaterar till en början att innanförskap inte är ett begrepp som används, medan utanförskapet hos samtliga informanter i mer eller mindre utsträckning definieras genom identifieringen av brister på ett visst antal områden. Detta sätt att använda och fylla begreppen på olika sätt sänder ytterligare signaler om att det enligt informanternas utsagor, liksom i den politiska användningen av begreppet, finns en normalitet, samt ett avvikande från denna normalitet; utanförskapet.

Birgitta nämner även känslan av att ha ett människovärde som en motsats till utanförskap, vilket är intressant i bemärkelsen att det belyser innanförskapets betydelse för individens självkänsla. På motsatt sätt riskerar även utanförskapet att omtolkas som en individuell egenskap, vilken genom inkorporering i den egna identiteten förminskar känslan av att ha ett människovärde. Även i Malmökommissionens slutrapport (Stigendal et al 2013) identifieras förekomsten av denna följd, då upplevt utanförskap många gånger blir till en del av identiteten (och självbilden eller bilden av andra), och vidare förvandlas till skamkänslor och individuell skuldbeläggning. Innanförskapets ramar för normalitet blir på så vis en spegel, i vilken individen ser sitt eget avvikande.

Vad kan motsatsen vara? Ja, det är någonstans att det finns ett innanförskap, där vi håller ihop, vi som redan är inne och vi släpper inte in andra. Och våra system gör att man inte är inkluderande utan snarare exkluderande. [---] Man kan inte bryta utanförskapet utifrån, utan det måste vara innanförskapet som bryts, och som släpper in och som inkluderar. (Johan)

I och med detta citat uttrycker Johan en annan formel som avgörande för att bryta utanförskapet, och betonar att innanförskapet måste inkludera. Han beskriver hur det finns en typ av social sammanhållning, men att den inte omfattar alla samhällsmedborgare, utan att denna gemenskap och dess system snarare fungerar exkluderande. Enligt Putnams (1996) teori kan detta förstås som följden av att en grupp, i detta fall innanförskapet, har ett starkt sammanbindande socialt kapital, medan det råder brist på ett sådant överbryggande kapital vilket möjliggör samhällsintegrering. Användningen av ordet ”bryts” i relation till både innanförskap och utanförskap ger också en intressant bild av ett slags metaforisk vägg som behöver rivs ned mellan dessa båda positioner, och där enbart den ena sidan har verktygen för att göra det (innanförskapet måste brytas). Nedan ger en annan informant, Anna, en inblick i hur väggen, eller murarna, enligt henne byggs upp:

Vi sätter upp högre och högre murar för innanförskapet. Det blir färre och färre som blir godkända att vara innanför. Och det är då fler och fler som hamnar utanför, utanför murarna, och kraven i samhället är mycket högre. (Anna)

Liksom Johan upplever Anna utanförskapet som orsakat av ett hårdnat samhällsklimat, där innanförskapets sammanhållning i allt högre grad, och för allt fler människor, blir otillgänglig. Vidare bjuder citatets inledning en antydning om att denna utestängning, eller exkludering, som Johan benämnde det, sker avsiktligt. Att ”sätta upp” någonting innebär rimligtvis att det sker mer eller mindre medvetet och aktivt, av de individer, system eller strukturer som utgör innanförskapet. I förlängningen kan detta alltså tolkas som att utanförskapet har skapats av innanförskapet, och att den som är utanför hamnar eller fångas i denna position i väntan på ”godkännande” från innanförskapets aktörer. På samma vis resonerar Stigendal et al (2013), och ser hur utanförskapet skapats av att samhället utvecklats till ett innanförskap med allt mer ouppnåeliga villkor.

I detta avseende handlar relationen mellan innanförskap och utanförskap inte om en enkel identifiering av på förhand befintliga sociala positioner, utan också om ett skapande bestående i benämningen och bestämningen av dem. Innanförskapet ”sätter upp murar”, och bestämmer därmed också kriterierna och gränserna. På detta vis skapas den begreppsliga uppdelningen, och en åtskillnad görs där en individs eventuella känsla av utanförskap blir mindre viktig än innanförskapets tillskrivelse av attributet utanförskap. Aktörerna innanför gör helt enkelt anspråk på tolkningsföreträdet, vilket om inte annat tydliggörs av den politiska diskursen (Davidsson 2009).

Det finns sådana strukturer som motverkar det här... Det finns inte den genuina viljan alltid, från innanförskapet att släppa in heller. Utan man trivs väldigt gott i det lika. (Johan)

Johan fortsätter med att på ett mer explicit sätt uttrycka ett förhållande där avgörandet av en helhetlig samhällsgemenskap är förbehållen innanförskapets maktstrukturer. Enligt Putnams (1996) teorier kan detta förklaras som att det sammanbindande sociala kapitalet hos de nätverk som godkänts av innanförskapets kriterier förblir starkt, men att detta, i kombination med avsaknad av överbryggande sociala kapital, försvårar samhällsintegrationen. Viljan att släppa in saknas, enligt Johan, då bevarandet av gruppens homogenitet (att man trivs gott i det lika) överträffar potentiella angelägenheter om ömsesidighet och en helhetlig, heterogen gemenskap.

7.3 Utanförskapsområde

I diskussionen och resonemangen informanterna för kring utanförskapet, vad det är och vilka faktorer som är av betydelse för det, återkommer de alla till den individuella känslan. Upplevelsen av delaktighet, av gemenskap, eller av utanförskap är enligt flera informanter den viktigaste indikatorn, samtidigt som informanterna också berör begreppet med uppfattningar om vilka tillstånd (arbetslöshet, till exempel) som orsakar utanförskap. Utanförskapsområden är diskursiva i den meningen att begreppet utanförskap är diskursivt sprunget ur en politisk diskussion (Davidsson 2009). Att den politiska diskursen artikulerat vem som är i utanförskap ligger till grund för hur man urskiljer vad ett utanförskapsområde är. Genom att tala om utanförskapsområden och till det även vara auktoriserad att tala om dessa utför man en handling (Howarth 2007). Så hur relateras utanförskapet till vissa bostadsområden, och vad har det för betydelse för områdena? Hur definierar informanterna utanförskapsområdet?

...det klassiska är ju kan jag säga att det är väl miljonprogrammen som är så att säga utanförskapsområden. Men man kan också säga att det är ett område som bebos av många som är arbetslösa, som går ut grundskolan utan godkända betyg, som inte går vidare till gymnasiet. Där man har en hög andel med försörjningsstöd, hög ohälsa. (Birgitta)

Birgitta nämner att hon ser utanförskapsområden som drabbade av ohälsa i högre grad än andra områden. Även Malmökommissionens slutrapport visar att försämrade livsvillkor och chanser till god hälsa i utsatta områden har tydliga samband med socioekonomiska ojämlikheter (Stigendal et al 2013). Vidare belyser Birgitta med detta uttalande också de faktorer som den politiska styrningen använder i sin identifiering av utanförskapsområden. Enligt regeringen står det klart och tydligt att områden som uppfyller vissa kriterier (om arbetslöshet, dåliga resultat i grundskolan och försörjningsstöd) är utanförskapsområden (Arbetsmarknadsdepartementet 2012). På detta vis koncentreras uppmärksamheten till utvalda platser, och utanförskapet kokas ned till att inte bara gälla individuella villkor, utan det har också en rent geografisk förankring.

Ett icke-integrerat område... I min värld så kännetecknas det av en väldigt hög andel nyanlända, som inte är delaktiga, det vill säga inte har möjligheten att påverka sitt eget liv och därmed hamnar i någon form av utanförskap. Och så skapar man egna strukturer inom det området också som ibland kanske förstärker utanförskapet. (Christer)

Christer beskriver hur ett område riskerar att utebli från samhällsintegrering då en hög koncentration av individer som på grund av uteblivna chanser att etablera en delaktighet i samhället hamnar i utanförskap, och lyfter också hur en inströmning av nya, oetablerade individer till samma områden reproducerar utanförskapet. De "egna strukturer" Christer nämner kan kopplas till sådana nätverk och sociala relationer vilka inom området utgör ett sammanbindande socialt kapital (Putnam 1996). Ett sådant kapital är i sig ingenting dåligt, utan stärker sammanhållningen och gemenskapen, och finns mer eller mindre i alla nätverk och grupper. Problem med integrationen, som Christer lyfter, uppstår enligt Putnam (1996) då ett överbyggande kapital saknas, vilket i kombination med starka sammanbindande kapital skapar isolerade öar av samhällsgrupperingar.

Man hamnar ju i utanförskap när man inte blir en del av samhället. Man kanske inte kan språket, man kanske inte får jobb, man är kvar i sin lägenhet och går mellan affären och torget... [---] Alltså, de som bor här, de är oftast bara [här]. De besöker inte andra stadsdelar eller rör sig fritt, så... Det är deras värld i världen, så att säga. (Elisabeth)

Elisabeth talar om utanförskapsområdet utifrån ett individuellt perspektiv, där bristande delaktighet i samhället riskerar leda till isolering. Hon lyfter också problematiken till en gruppnivå, på vilken hon, liksom Christer, tycker sig se att området också är avskilt från resterande stadsdelar och det övriga samhället. Då området kännetecknas av en brist på delaktighet med resterande samhälle kan, som Christer säger, utanförskapet förstärkas. Liksom nämnts ovan kan denna isolering enligt Putnam (1996) förklaras med bristande överbryggande socialt kapital, vilket ger förutsättningar för olika sociala grupper och nätverk att mötas. Det är genom denna process som ett samhälle integreras, det vill säga görs till en helhet. Emellertid måste denna överbrygning per definition ske mellan två eller flera grupperingar, inte inom en. Omvänt gäller då också för den segregation som ger upphov till områdesisoleringen Elisabeth identifierat.

...ett område är inte segregerat, utan det är ju staden som är det i så fall. Staden är uppdelad i olika delar, som består utav någonting som man kan kalla grupperingar. Men de är ju snarare socioekonomiska än etniska, för det första. Det handlar mer om vilken livssituation man är i. (Johan)

Precis som Johan påpekar är segregation, likt integration, ett ömsesidigt och relationellt förhållande (segregation betyder åtskillnad eller separation (Nationalencyklopedin 1)). Johan ser staden som uppdelad i olika socioekonomiskt förankrade grupperingar, i vilka olika livssituationer gäller. Stigendal et al (2013) redovisar också hur allt större ekonomiska ojämlikheter skiljer olika bostadsområden åt, och vidare hur detta sammanfaller med känslan av delaktighet och således också graden av samhällsintegration. Enligt Johan rör segregationen alltså en uppdelning av människor beroende på socioekonomisk livssituation. Flera andra informanter belyser de effekter förändrade individuella livssituationer kan få för området.

Om folk får arbete så dröjer det inte så länge innan de flyttar till en annan stadsdel. Vissa stadsdelar är ju transit-stadsdelar. Och det gör ju också någonting med en stadsdel att det är ruljans, nya barn i klassen hela tiden, och nya grannar... (Maria)

I och med detta uttalande konstaterar Maria att utanförskapsområdet många gånger har en stor omsättning av invånare som är boende i dessa områden tillfälligt, och att de på så vis fungerar som transit-stadsdelar. Denna omsättning, menar Maria, har också effekter på området som helhet. En rimlig tolkning kan vara att kortvariga och avbrutna mänskliga relationer försvagar de sociala nätverken, vilket enligt Putnam (1996) också leder till försvagade sammanbindande sociala kapital. Detta kan i sin tur också ha negativa effekter för områdets attraktionskraft som en mer permanent boendeplats för enskilda individer.

Man kan välja att flytta härifrån, till exempel. Det tror jag är en form av innanförskap. Alltså, när man har kommit på fötter (...) bor man

ju inte kvar här. Då flyttar man till något annat område, och när man flyttar härifrån till en annan stadsdel, då är det ett bevis på att man är mer innanför än utanför. (Elisabeth)

Likt Maria ser Elisabeth ett samband mellan områdets in- och utflyttning och de livssituationer de boende befinner sig i. När man fått ett arbete, eller ”kommit på fötter”, flyttar man som regel också bort från området. Detta gäller givetvis inte alla individer, men Törnquist (2005) identifierar också en sådan händelsekedja där en förbättrad position på arbetsmarknaden ofta leder till utflyttning ur dessa lågstatusområden, eller rent av ut ur utanförskapet, enligt Elisabeth. Sett till ambitionen om att höja förvärvsfrekvensen i utanförskapsområdena är detta rimligtvis minst sagt problematiskt, då arbetslösheten inom området på detta vis konserveras. Om inte den övergripande segregationen ses som en aspekt av utanförskapsområdet, där arbetslösheten kan förstås som samhällsövergripande, riskerar målen inte bara få negativa effekter för resultatet av satsningen, utan även direkt stigmatiserande effekter för området (Törnquist 2005).

Men [segregation] behöver ju inte innebära något negativt på alla plan, om man har valt detta för man trivs ihop med likasinnade och man vill ha ett eget samhälle och kultur. Men utanförskap, på något sätt, känns mer negativt för mig, på det viset att det är inget självvalt. (Maria)

Nej, och man kan inte välja att flytta därifrån. (Jennie)

Maria menar att segregation inte måste vara någonting negativt, i sådana fall då ”likasinnade” väljer att bo på samma ställe. Även Stigendal et al (2013) menar likt Maria att segregation kan vara en naturlig följd av att till exempel unga och äldre väljer att bo på olika platser i staden, men poängterar också att segregationen blir ett problem om åtskillnaden mellan grupperingarna gäller olika förutsättningar för delaktighet i samhället. Maria fortsätter genom att förklara att hon upplever utanförskapet som mer negativt än sådan självvald segregation, just eftersom valet inte är tillgängligt för en individ i utanförskap, och får medhåll från Jennie. Följande informant, Anna, ser både segregation och utanförskap som beroende av vilka förutsättningar som finns tillgängliga:

För mig hänger [segregation] ihop med utanförskapet, att man inte har tillgång till samma förutsättningar som övriga samhället. (Anna)

Anna associerar segregationen med utanförskapet, och även Stigendal et al (2013) menar att då en uppdelning sker på grundval av förutsättningar för delaktighet sammanfaller segregationen med förekomsten av innanförskap och utanförskap. Förhållandet mellan uppdelning genom segregation och de olika delarnas respektive förutsättningar är även något som Birgitta berör:

...segregation är ju åtskillnad. Då kan man väl säga att ett utanförskapsområde är segregerat och fattigt. Ett innanförskapsområde är segregerat och rikt då. Kanske. (Birgitta)

Enligt Birgittas uttalande kan en definition av utanförskapsområdet alltså vara att det är ett fattigt område i en segregerad stad. Genom att lyfta blicken från samhällets enskilda delar, och därmed se segregationen i detta större perspektiv, tydliggörs också utanför-

skapsområdets position som beroende av andra områdens relativa rikedom. Segregationen är, som Birgitta, Johan och flera andra informanter också belyser, en relation (Stigendal et al 2013). Samtidigt beskriver Davidsson (2009) hur begreppet utanförskap hos vissa politiska aktörer kommit att ersätta segregation som motsatsterm till integration. I detta begreppsbyte ligger en viktig skillnad, eftersom fokus flyttas från bilden av en uppdelad stad (segregationen) till bilden av en av dess delar (utanförskapsområdet).

I Malmökommissionens slutrapport konstateras att även om segregationsbegreppet har en ursprunglig betydelse av åtskillnad, har det i samhällsliga diskussioner och debatter kommit att enbart fokuseras på segregationens ”förlorare”, vilket leder till skuldbeläggning och att problemen förvärras (Stigendal et al 2013). Törnquist (2005) menar att samhällsövergripande och gemensamma problem ofta ges ett sådant snävare fokus genom att problemen på politisk väg görs lokala och förläggs geografiskt, i detta fall till utanförskapsområdet. I följande citat svarar Elisabeth på vad ett utanförskapsområde är:

Det är väl ett område som alla andra pratar illa om. (Skratt.) Nej, men det känns lite så. (Elisabeth)

Elisabeth konstaterar lite skämtsamt att ett utanförskapsområde helt enkelt kan förstås som ett område som alla utanför området pratar illa om. Om detta resonemang tas till sin spets innebär det att det begreppsliga forndet av utanförskapsområdet enbart kan sägas utgöras av dess hierarkiska status som samhällets lägst ansedda område i relation till andra områden. Beck (1998) beskriver detta förhållande som uppkomsten av ett syndabockssamhälle, och avser med detta ett slags problemförskjutningsmönster. För att undkomma ansvar för exempelvis arbetslöshetens hot mot samhället avleds uppmärksamheten nedåt i den sociala hierarkin till symboliska platser, grupper och individer, vilka på så vis blir tillgängliga som ”åskledare” och bärare av problemet. Uppmärksamheten avleds med följderna att det inte längre är hoten i sig, utan de symboliska bärarna av dem, som är problemet.

7.3.1 Stigmatisering

Regeringens kriterier för att urskilja ett utanförskapsområde gäller dåliga skolresultat, hög andel boende med försörjningsstöd och hög arbetslöshet (Arbetsmarknadsdepartementet 2012). Med perspektivet att vi genom att säga någonting också gör någonting förtydligas hur begreppet utanförskapsområde präglas av detta negativa innehåll, och således hur de aktuella områdena stämplas som sämre än andra. Även Johan och Elisabeth diskuterar de effekter benämningen av områdena kan få:

Benämner man någonting som dåligt tillräckligt länge så liksom följer det med. [---] Det finns ungdomar som känner så här, 'Men jag är ju född loser, jag bor ju här.' Och det måste man ta undan på något sätt, tänker vi. Att inte bygga på den bilden... (Johan)

Om man inte tror att man kan bli någonting och att man inte klarar något, då klarar man ju heller ingenting. [---] För det byggs in i de här barnen, här, att de inte kan bli någonting. (Elisabeth)

Både Elisabeth och Johan urskiljer i dessa citat sambandet mellan benämning och förväntan, och de hämmande konsekvenser detta kan få för enskilda individer i områdena.

Stigendal et al (2013) beskriver hur känslan av utanförskap, till följd av utpekandet av det egna området, för enskilda individer kan komma att fungera identitetsskapande, och därmed ge upphov till ytterligare stigmatisering, skuld och skam.

Risken kan ju vara både med segregation och ett utanförskap att man befäster det på ett område... Och det finns ju alltid en fara i dom ord och uttryck vi använder. (Anna)

Anna belyser med detta uttalande att användningen av ett begrepp kan innebära att vissa värden befästs på ett område. Verksamheter inom socialt arbete i dessa områden kan, vilket ofta sker enligt Sahlin (2002), återskapa negativa bilder av området när negativt laddade begrepp används oreflekterat. Törnquist (2005) påpekar också att lokala satsningar och geografiskt avgränsade målbilder, samt de formuleringar och uttryck som följer därav, bidrar till ett stigmatiserande utpekande av redan utsatta områden.

De får ju lära sig tidigt att de är ingenting värda och att man liksom aldrig kan få någonting. [---] Alltså, de som bor i andra områden, de tycker ju det är bra att de hålls här. Det är min bild, att man ser det så många gånger. Det är skönt att de bor där i [området]. Och aldrig några andra som skulle vilja bo här. Fast de är inte här och de vet inte hur det är här. Men ändå så har man den synen på det. Att man är en sämre människa, ungefär. Eller, mindre värd i alla fall. Mm... Om man ska vara ärlig, och säga som det är, rent ut. (Elisabeth)

Elisabeth talar om att det bland utanförskapsområdets boende råder en brist på framtidsstro och tillit till de egna möjligheterna, och att denna brist kan kopplas till områdets position i samhället. Putnam (1996) beskriver individens tillit till sin omgivning som betydelsefull för känslan av delaktighet och nätverkets uppbyggnad av sociala kapital. Vidare ses tilliten av Stigendal et al (2013) som beroende av bland annat bilden av området, vilken formas av dess rykte och den mediala bilden. Elisabeth ser hur utsatta områden utsätts för omfattande stigmatisering av det resterande samhället, och att utanförskapsområdet för innanförskapet fyller en bekväm distansnerande funktion. Detta synsätt liknar det sätt på vilket Beck (1998) beskriver syndabockssamhällets förskjutning av upplevda hot till symboliska platser och problembärare. Även Törnquist (2005) beskriver hur bilden av områdena behöver förändras, men att den mediala bild som förmedlas, och de rykten som finns, i detta avseende är förödande för dessa redan utsatta områden, och att de utsätts för ytterligare stigmatisering då de görs till bärare av problem de egentligen inte äger.

7.4 Begreppets legitimitet

En av frågeställningarna vi formulerat är hur verksamma inom socialt arbete legitimerar begreppet utanförskap. För att möjliggöra en sådan analys har vi med stöd i Habermas (1996) teori om kommunikativt handlande valt att syna informanternas svar och jämföra dem med regeringens satsning på att bryta utanförskapet, och på så vis också undersöka på vilket stadie i Peyrots (1984) cykliska modell informanterna talar om begreppet. Reflektionerna syftar till att se hur informanternas uppfattningar överensstämmer med de av regeringen beslutade åtgärderna för att bryta utanförskapet.

...vi har försökt att se det på ett lite annorlunda sätt, därför att vi tyckte väl när man använde det att dels så var det ganska kraftigt politiserat, och dels så var det... som tjänsteman tyckte jag också att det var ganska oprecist. Därför att mycket av det som man benämnde som utanförskap, det handlade just om att vara utan arbete eller sysselsättning. Vilket ju egentligen var en ganska taskig definition. Utanförskapet som det definierats handlar väldigt ofta om arbete som den enda nyckeln in i det här, och vi ville inte se det så, utan vi vill egentligen se det som att här är ett antal olika arenor som man antingen kan vara med på eller inte med på. Och arbete är naturligtvis en fruktansvärt viktig sådan, det säger jag inte annat, men om man ska definiera att människor lever i ett utanförskap så skulle man ju egentligen säga att 'nej, men de finns inte med på någon av de här arenorna'. Då skulle jag säga ja, den människan är verkligen utanför. Men det finns ju nästan inte. Om jag som är... jag är gift, jag har en bostad, jag har ett arbete, jag är föreningsaktiv och så vidare... jag har en rik fritid och ett bra kulturliv. Om jag blir arbetslös, är jag en del av utanförskapet då? Nej, det tycker inte jag att jag är. (Johan)

Genom att Johan refererar till ett "vi" impliceras att begreppet utanförskap diskuterats inom verksamheten, och av det Johan säger blir det även tydligt att begreppet också ifrågasatts. Utan språklig kommunikation kring ett begrepp mister det kommunikativa handlandet sin roll som förståelsemetod, och de politiska direktivens begreppsdefinitioner implementeras i stället utan friktion (Habermas 1996). I stället för att låta arbetet stå som en ensamt avgörande faktor för förekomsten av utanförskap lyfter Johan in flera "arenor", vilka kan sägas bidra till individens sociala kapital (Putnam 1996). Johan uttrycker därmed att ett starkt socialt kapital gör individen immun mot utanförskap. Arbetslöshet kan enligt Johan inte likställas med utanförskap. Även Anna uttrycker en önskan att nyansera bilden av innanför och utanför:

Det är klart att man kan säga att [de här områdena] är utanförskapsområden men jag tycker det är att förenkla det lite för det finns ju enormt gott och goda krafter [här] med. Och människor som absolut inte upplever sig vara i ett utanförskap. Och det är ju klart att det blir ju trubbigt. Allt är trubbigt när man skall välja vissa parametrar och här har man valt tre och det är de vi har att rikta oss efter men det är ju aldrig svart eller vitt. [---] ...jag tänker på inkludering och exkludering. Men då är vi ju tillbaka i det här att det ställs mot varandra, att det blir svart eller vitt. Det blir antingen det ena eller det andra och livet ser ju inte riktigt ut så. (Anna)

Utanförskapsbegreppets form klargör att det finns ett motsatsförhållande i ett innanförskap, och vidare uppfattar flera informanter gränsen där emellan som knivskarp. Annas invändning mot begreppet utanförskapsområden visar hur negativt begreppet kan uppfattas, då "goda krafter" av Anna uppfattas som stående i konflikt med ordets betydelse. "Goda krafter" förefaller förknippas med ett innanförskap. Anna uttrycker också att den uppdelning som uppkommer genom användningen av utanförskapsbegreppet är problematisk, samt att den innebär en kategorisk indelning av inte bara enskilda individer, utan även hela områden. Således kan individer som bor i utanförskapsområden behäftas med utanförskap trots egen försörjning.

Gällande kommunikativt handlande är det värt att nämna hur legitimiteten, i till exempel socialt arbete, kan påverkas när problemdefinitionens legalitet inte återspeglas hos dem som har i uppgift att åtgärda problemet. När den samklang mellan direktiv och informanternas uppfattning som bör råda påverkas tyder det på att en reformering av problemformuleringen är att vänta (Eriksen & Weigård 2000; Peyrot 1984).

Det blir så svart eller vitt, att antingen är man innanför eller också är man utanför, och det är en knivskarp gräns. Och jag menar egentligen att folk rör sig på båda sidor den här gränsen, och det kanske vi också gör, åtminstone under våran livstid så gör vi det i något mått. Och då tycker jag det är bättre om man kan hitta andra sätt att beskriva det på än den definitiva definitionen. (Johan)

Johan uttrycker att utanförskapsbegreppets uppdelningen av människor är för okomplimerad, och att den dessutom förefaller vara definitiv. Dock finns även exempel på hur kommunikativt handlade för enskilda informanter hamnat på undantag medan systemets instrumentella rationalitet fått stort genomslag. Med Habermas (1996) termer har i detta fall systemet koloniserat livsvärlden. Eller så kan det vara så att informanternas uppfattning helt enkelt bättre överensstämmer med direktiven.

Alltså, hamnar man i arbetslöshet, socialt utsatthet, brist på integration. Alltså det finns ju vissa sådana här givna faktorer eller vad man nu skall kalla det som kan leda till utanförskapet. Sen handlar det också för min del om att vilka resurser har man för att stå emot dom faktorerna. Det är ju inte per automatik man hamnar i utanförskap i fall man lider brist på arbete eller någonting likande utan det handlar också om hur man hanterar sin situation. (Christer)

Liksom Johan uppfattar ett mer omfattande socialt kapital som betydelsefullt för att undvika utanförskap uttrycker även Christer att tillgången till vissa resurser kan vara individen behjälplig i att undvika utanförskapande faktorer. Dock låter inte Christer detta betyda att ett ifrågasättande av utanförskapsbegreppet är nödvändigt, utan betonar i stället individens ansvar i den egna situationen, och fortsätter med att ge sin syn på hur begreppens användning riskerar leda till en ”offermentalitet”:

Det är ju egentligen livsfarligt att definiera in områden på det sättet för ett område kan ju identifiera sig med ett sådant begrepp, ‘vi är ett utanförskapsområde’. Då är man ju inne här i offermentaliteten någonstans att ‘vi har inga möjligheter för vi är redan utsatta’. [---] ...den här offermentaliteten, att ingen lyssnar på oss eller ingen förstår oss. Det är väldigt lätt att man hamnar i den situationen och så lämnar bara vi in dom svenska bidragen och vidmakthåller egentligen deras position där dom befinner sig. (Christer)

Liksom tidigare informanter uppfattar Christer att det finns risker med att individer, grupper och områden identifierar sig med ett utanförskap, men ser emellertid helt andra konsekvenser av en sådan identifikation. Snarare än stigmatisering eller förlorad framtidstro lyfter Christer offermentaliteten som den viktigaste risken. Han gör också en poäng i och med formuleringen ”de svenska bidragen”. Detta antyder att de som befinner sig i utanförskap, enligt Christer, är desamma som en av de grupper som Davidsson

(2009) visade initialt knöts till utanförskapet - nämligen invandrarna. Detta tyder på att Christers uppfattning av begreppet utanförskap överensstämmer med hur begreppet formats i den politiska diskursen. Nedan beskriver Birgitta hur man i den egna verksamheten funnit andra begrepp än utanförskap mer användbara eller direkta:

...i senaste årsrapporten har vi faktiskt pratat om fattiga familjer, fattiga människor. Det är väl det det handlar om. Vi har inte pratat om fattigdom på väldigt många, liksom, decennier, utan vi använde ofta de här lite mer abstrakta begreppen som utanförskap, segregation, integration, exkludering och så. Så vi har liksom börjat beskriva det... att det är fattiga människor... Det tycker jag är lite befriande - att vi börjat prata om det... ja, på enkel svenska. (Birgitta)

I detta citat uttrycker Birgitta att utanförskap är ett abstrakt begrepp, och oprecist i den meningen att det ger utrymme för många möjliga konnotationer, varför man i den egna verksamheten valt bort användningen av det. Birgitta pratar inte i termer av olika samhällsklasser, men pratar däremot om fattigdom. Enligt Davidsson (2009) är utanförskapsbegreppet likt underklassbegreppet på så vis att de båda formulerats som statiska tillstånd. Underklassbegreppet inbegriper samma explicita preposition (under) som utanförskapet (utanför).

Så jag tror att det handlar väldigt mycket om politik, och jag tror att det handlar väldigt mycket om vilken världsordning vi väljer att skaffa oss. Sättet som vi organiserar samhället. Ska vi skapa eller inte skapa den här typen av utanförskap? Alltså bjuder vi in? Jobbar vi inkluderande? (Johan)

Att utanförskap är ett politiskt begrepp, som Johan hävdar, överensstämmer med en av Davidssons (2009) slutsatser. Johan ifrågasätter utanförskapsbegreppet och visar på en annan sorts rationalitet än det instrumentella. Han anlägger en intersubjektiv ansats och antar därmed en alternativ ståndpunkt. Johan lyfter blicken från individen, gruppen, området och staden, och talar i stället, likt flera andra informanter, om samhällsövergripande förutsättningar.

8. Slutsatser

Resultaten visar att utanförskapsbegreppet enligt informanterna definieras genom att prata om vad utanförskap inte är. I enlighet med detta uppfattas utanförskap som en motsats till först och främst delaktighet, och särskilt den individuella känslan av delaktighet. Samtidigt förbehåller sig flera informanter rätten att prata om vad delaktighet är, och i huvudsak handlar detta om deltagande på arbetsmarknaden. Arbetets betydelse kan knappast underskattas, så till vida att vår identitet och vårt värde tenderar att avgöras av huruvida vi deltar i arbetslivet eller inte. Dock menar vissa informanter att delaktigheten inte måste vara beroende av arbete, då deltagande i andra gemenskaper kan skapa förutsättningar för en gemensam samhällelig värdegrund, med delade uppfattningar om individens rättigheter, skyldigheter och möjligheter i samhället.

Utanförskapet förstås av informanterna också i relation till innanförskap, och genom dessa resonemang tydliggörs att informanterna uppfattar utanförskapet som skapat av innanförskapets allt mer ouppnåeliga villkor. Då utanförskapet definieras med bristande

sociala nätverk i förhållande till innanförskapet innebär detta ett ojämlikt maktförhållande mellan innanförskapet och utanförskapet, samt deras respektive möjligheter att helhetliggöra samhällsgemenskapen.

I informanternas tal om utanförskapsområden tydliggörs att utanförskapet inte bara handlar om individuella villkor, utan det ges också en geografisk förankring. Utanförskapsområden beskrivs som åtskilda områden eller isolerade öar med svåra socioekonomiska levnads- och delaktighetsvillkor. Utanförskapsområdet är ett av flera områden i en segregerad stad, men prefixet utanförskap, med allt som det antyder, bidrar till att fokus flyttas från helheten och från andra områden, varför segregationsproblematiken kan tillskrivas utanförskapsområdena. Informanterna identifierar dock också detta förhållande, samt att samhällsproblemet segregation måste ses ur ett större perspektiv. Vidare menar informanterna att in- och utflyttningen i de aktuella områdena är omfattande, och det kan rent av vara så att en flytt från utanförskapsområdet är detsamma som att lämna utanförskapet. Om man får jobb flyttar man därifrån, och därmed bibehålls områdets höga arbetslöshet och undre position.

Begreppet utanförskapsområde definieras av allt negativt som kopplas samman med ett liv i utanförskap, men i en kollektiverad form. Därmed pekars områdena också ut som geografiska platser dit sociala problem och hot kan projiceras. Områdena är hårt drabbade av dylik stigmatisering, med allvarliga konsekvenser för invånarnas identitetsbildning och framtidstro. Flera informanter gör den kognitiva kopplingen mellan utanförskap och kriminalitet, vilken uppfattas som ett sammanhang helt isolerat eller avvikande från den övriga samhällsgemenskapen. Informanterna uttrycker också att kriminaliteten, snarare än som en del av utanförskapet, förstås som ett resultat av det.

Resultaten visar att informanterna ofta problematiserar begreppen utanförskap och utanförskapsområden genom att förstå dem i en sådan kontext i vilken deras betydelser framträder som beroende av andra samhällspositioner. Detta helhetsperspektiv är den kanske viktigaste skillnaden mellan informanternas uppfattning av begreppen och de politiska direktiven, i vilka utanförskap respektive utanförskapsområden ensamma fokuserats. Därmed kan vi konstatera att en kommunikativ rationell förståelse av begreppet är gällande för flertalet av informanterna. Med deras förförståelse om samhällets komplexitet, och med i den egna livsvärlden inkorporerade normer och erfarenheter blir vår slutsats att informanterna delar en intersubjektiv förståelse när det gäller utanförskapsbegreppet. Dock legitimeras inte de politiska direktivens definition av begreppet utanförskap.

9. Avslutande diskussion

När samhällsutvecklingen i rask takt går mot att delaktighet i samhällsgemenskapen förbehålls dem som bidrar till samhället genom lönearbete blir framtiden oroande. Om människor i så kallat utanförskap inte tillmätts sin självklara plats i samhället eftersom de inte anses ha något att bidra med kan de heller inte kräva den hjälp och det stöd som vi socionomer i vår yrkesroll kan erbjuda.

Om ett socialt problem inte kan knyta an till verkligheten menar vi att problemdefinitionen är felaktig. För var finns grunden till utanförskapsproblematiken? I arbetslöshet eller arbete, hos svenskar eller invandrare, i utanförskapsområden eller i innanförskaps-

områden? Vi vågar påstå att utanförskapet befinner sig i skuggan av innanförskapet - och ingenting kan växa utan solljus.

I och med att utanförskap tydligt är ett politiskt begrepp har det också formats av en uppfattning om det samhälle som varit, men alla människor ser inte nutiden och framtiden på samma sätt. Eftersom utanförskapsexercisen kommuniceras genom språket finns också möjligheten att använda språket i motsatt riktning – och alltså nyttja det för att omformulera begreppsdefinitionerna. Att vara medveten om detta är ett sätt att stärka professionen för oss socionomer.

Makt rättfärdigar inte ett monopol på begreppsdefinitioner, och vår studie visar att makt inte heller per automatik legitimerar ett begrepp inom socialt arbete. Därför är det positivt att verksamma inom socialt arbete har egna uppfattningar om hur begreppen bör problematiseras, och i detta fall menar de att utanförskap formas av vad det inte är. Utanförskap är ett ickebegrepp. Därmed anser vi att det vore bättre att prata om sociala problem som uppstår i avsaknad av jämställdhet och solidaritet, såsom segregation, fattigdom och diskriminering. Vi uppfattar inte att begreppet utanförskap kan fungera som stöd i de många komplexa situationer som uppstår i socialt arbete. Istället riskerar användningen av begreppet skuldbelägga redan utsatta grupper och individer, samtidigt som det gömmer de bakomliggande problemen.

9.1 Framtida forskning

Arbetslösheten finns i hela landet, inte bara i det regeringen kallat utanförskapsområden. I sken av de resultat vår studie visat anser vi att en intressant ingång för framtida studier vore att undersöka vilka förutsättningar för delaktighet och samhällsgemenskap som råder på mindre orter. Begreppet utanförskapsområden, som det idag används, verkar polariserande mellan stad och landsbygd. En sådan studie vore också intressant med hänsyn till vad vi uppfattar som underkommunicerade antaganden om utanförskapets geografiska förankring. Naturligtvis skulle det även vara intressant att närmare studera eventuella verkliga och sanna effekter av vad vi påstår är ett falskt begrepp.

Referenser

- Arbetsförmedlingen (2013): *Arbetsmarknadsutsikterna hösten 2013- Prognos för arbetsmarknaden 2013-2015*.
- Arbetsmarknadsdepartementet (2012): *Stimulansmedel för att stärka utanförskapsområden*. (Elektronisk.) Stockholm: Regeringskansliet.
<http://www.regeringen.se/sb/d/16310/a/198155> (2014-09-06).
- Beck, Ulrich (1998): *Risksamhället - På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Billinger, Kajsa (2005): "Fokusgrupper - en datainsamlingsmetod" i Larsson, Sam; Lilja, John & Mannheimer, Katarina (red.): *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Boverket (2013): *Urbant utvecklingsarbete - delrapportering av regeringsuppdrag*. Karlskrona: Boverket.
- Bryman, Alan (2011): *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2:a upplagan. Malmö: Liber.
- Davidsson, Tobias (2009): *Utanförskapandet - En diskursanalys av begreppet utanförskap*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Eriksen, Erik Oddvar & Weigård, Jarle (2000) *Habermas politiska teori*. Lund: Studentlitteratur
- Habermas, Jürgen (1996) *Kommunikativt handlande*. Texter om språk, rationalitet och samhälle. Göteborg: Daidalos
- Howarth, David, 2007. *Diskurs*. Malmö: Liber.
- Integrations- och jämställdhetsdepartementet (2008): *Urbant utvecklingsarbete för minskat utanförskap*. (Elektronisk.) Stockholm: Regeringskansliet.
<http://www.regeringen.se/sb/d/10328/a/105681>. (2014-09-06).
- Johannessen, Asbjørn & Tuft, Per Arne (2003): *Introduktion till samhällsvetenskaplig metod*. Malmö: Liber.
- Kvale, Steinar (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, Sam (2005): "Kvalitativ metod - en introduktion" i Larsson, Sam; Lilja, John & Mannheimer, Katarina (red.): *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Meuwisse, Anna (2000): "Vad är socialt arbete?" i Meuwisse, Anna; Sunesson, Sune & Swärd, Hans [red]: *Socialt arbete – En grundbok*. Stockholm: Natur och kultur.
- Nationalencyklopedin (1): *Segregation*. (Elektronisk.)
<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/segregation> (2014-09-08).

- Nationalencyklopedin (2): *Integration*. (Elektronisk.)
<http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/lang/integration/212264> (2014-09-08).
- Payne, Malcolm (2008): *Modern teoribildning i socialt arbete*. 2:a upplagan. Stockholm: Natur & kultur.
- Peyrot, Mark (1984): "Cycles of a social problem development: The case of drug abuse" i *The Sociological Quarterly*, Vol. 25, No. 1.
- Putnam, Robert D. (1996): *Den fungerande demokratin*. Stockholm: SNS Förlag.
- Ramberg, Tomas (2014): *Kommentar: M vill tala arbetskraft i stället för arbetslöshet*. (Elektronisk.) Sveriges Radio.
<http://sverigesradio.se/sida/gruppsida.aspx?programid=4657&grupp=20696&artikel=5829454> (2014-09-06).
- Sahlin, Ingrid (2002) "Sociala problem som verklighetskonstruktioner" i Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red.): *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Statens offentliga utredningar 2006:59: *Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Stigendal, Mikael och Östergren, Per-Olof (red.) (2013): *Malmös väg mot en hållbar framtid. Hälsa, välfärd och rättvisa*. 3:e upplagan. Malmö: Kommissionen för ett socialt hållbart Malmö.
- Thomassen, Magdalene (2007): *Vetenskap, kunskap och praxis - Introduktion i vetenskapsfilosofi*. Malmö: Gleerups utbildning.
- Thurén, Torsten (2007): *Vetenskapsteori för nybörjare*. Malmö: Liber.
- Törnquist, Anders (2005): *Allting förändras men ingenting förgås - Summerande utvärdering av Storstadsstatsningen i Göteborg*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Vetenskapsrådet (2002): *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Winter Jörgensen, M & Phillips, L (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Bilaga 1: Intervjuguide

Varför tror du att vi blev hänvisade till dig?

Kan du berätta om hur ditt arbete ser ut i [område]?

Hur länge har du jobbat i stadsdelen? Vad har du jobbat med tidigare?

Vad vet du om regeringens senaste satsning på urbant utvecklingsarbete i utanförskapsområden?

Vad betyder begreppet utanförskap?

Hur hamnar en person i utanförskap?

Vad är personen utanför?

Vad beror utanförskapet på?

Vad är motsatsen till utanförskap?

Vad är ett utanförskapsområde?

Vad är ett segregerat område?

Finns det andra närliggande begrepp till utanförskap, och i så fall vilka?

Vilka fördelar finns med att använda begreppet utanförskap istället?

Hur har utanförskapsbegreppet diskuterats på din arbetsplats?

Hur använder ni pengarna?

Hur såg diskussionen ut som ledde fram till beslutet att använda pengarna så?

På vilket sätt bidrar det arbetet till ett minskat utanförskap i området (på både kort och lång sikt)?

Varför ska utanförskapet motverkas?

Har du någonting du vill tillägga?